

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА К. Ф. ШУЛЬЖУКА**

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ
І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 «Середня освіта
(Українська мова і література)»
Назарова Ірина Павлівна

Науковий керівник – канд. філол.наук, доцент
Щербачук Наталія Петрівна

Рецензент – канд. філол. наук, доцент
Чеберяк Анна Миколаївна

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1.1. Речення як основна багатоаспектна синтаксична одиниця.....	9
1.2. Елементарність/неелементарність синтаксичних одиниць.....	18
1.3. Модель членів речення.....	19
1.4. Базові комунікативно-прагматичні властивості простих речень.....	30
Висновки до 1 розділу.....	34

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КОМПОНЕНТНОЇ БУДОВИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

2.1. Специфіка використання простих двоскладних поширених речень.....	35
2.2. Особливості функціонування головних членів речення.....	37
2.2.1. Підмет, його різновиди.....	37
2.2.2. Присудок, його різновиди.....	42
2.3. Особливості функціонування другорядних членів речення.....	47
2.3.1. Означення, його різновиди.....	47
2.3.2. Додаток, його різновиди.....	49
2.3.3. Обставина, її різновиди.....	51
Висновки до 2 розділу.....	54

РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА БУДОВИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

3.1. Проблеми дослідження семантико-синтаксичної структури простого речення.....	56
3.2. Предикатні синтаксеми	60
3.3. Субстанційні синтаксеми	68
Висновки до 3 розділу.....	71

РОЗДІЛ 4. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ

4.1. Чинники комунікації.....	73
4.2. Прагматика речення.....	77
4.3. Функційність простих елементарних висловлювань.....	83
Висновки до 4 розділу.....	85

ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101

ВСТУП

Друга половина XX ст. позначилася активними процесами у змінах уявлень мовознавців про рівень самодостатності системи знаків, які формують поняття «мови». У цей час науковці акцентують увагу на тому, що мова має безпосередній вплив на спосіб життєдіяльності людини, розуміння значення людського досвіду, виявлення рис особистості, сприймання цілеспрямованої мовленнєвої дії, яка багато в чому залежить від контексту. Розпочався процес застосування на практиці задумів прихильників комунікативної лінгвістики.

У комунікативному акті мовець для підсвідомого чи невідомого впливу на співрозмовника робить спроби вжити інформативно значущі речення, що мають своєрідне компонентне наповнення, яке можливо доповнити фоновими знаннями, а саме, контекстом чи знанням ситуації. У таких синтаксичних конструкціях кожне використане слово має реальне конкретне значення для змісту повідомлення. Засобом вираження такої комунікативно-зорієнтованої мовленнєвої структури є прості формально елементарні речення.

Науковці намагаються аналізувати ці структури різнопланово, з обов'язковим урахуванням їхніх текстових реалізацій. Це призвело до зосередження уваги на реченні як основній синтаксичній одиниці у комунікативному та прагматичному аспектах.

Усвідомлення специфіки формально-синтаксичної структури таких синтаксичних одиниць з урахуванням властивостей їх семантико-синтаксичної будови, на які має вплив функційний потенціал, призвело до комплексності описів та спроб вирізнити певний тип з-поміж мовленнєвих конструкцій.

Просте елементарне речення з позицій формально-синтаксичної характеристики на основі зреалізованих у побудові синтаксичних зв'язків формують члени речення. Члени речення, розташування їх відповідно до норм

певної мови, інтонаційний малюнок створюють граматичну єдність, яка реалізує семантичну модель ситуації.

Прості елементарні речення неодноразово досліджувалися цілим рядом як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Про це свідчать розвідки таких науковців, як І.Р.Вихованця, Н.В.Гуйванюк, П.С.Дудика, А.П.Загнітка, Н.Л.Іваницької, М.І.Мірченка, К.Ф.Шульжука. Натепер залишаються малодослідженими деякі питання семантичних, функційних і прагматичних характеристик типів простих елементарних речень, їх трактувань в теорії мовленнєвої комунікації з відстеженням контекстуального мотивування та ситуативної реалізації.

Проте з-поміж різних напрямів на сьогодні найбільший інтерес науковців викликають дослідження в аспекті аналізу речення як частини мовленнєвого акту, тобто прагматичним, що досить детально простежує особливості значення комунікативного навантаження синтаксичної структури.

Особлива увага вітчизняних науковців (Ф. С. Бацевича, Н. В. Гуйванюк) зосереджена на з'ясуванні особливостей комунікативних та прагматичних елементів мовленнєвих явищ. Зокрема, намагаються тлумачити інформацію про потенцію мовних можливостей у реалізації комунікативно-актуальної семантики під час акту спілкування. Відбувається своєрідна переорієнтація інтересів із класичного структурно-мовно спрямування на багатоаспектність організації синтаксичних одиниць.

Теоретичну основу магістерської праці становлять дослідження як із теорії синтаксису загалом, так і зокрема простого речення, презентовані такими іменами: Й. Ф. Андерша, І. К. Білодіда, І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Л. М. Кадомцевої, Б. М. Кулика, М. В. Мірченка, О. С. Мельничука, М. Я. Плющ, О. О. Потебні, К. Ф. Шульжука, Л. В. Щерби.

Об'єкт дослідження – компонентний склад простого формально елементарного речення в текстах творів І.С.Нечуя-Левицького.

Предмет дослідження – структурний та семантичний аспекти будови простих формально елементарних речень, дібраних із художніх текстів письменника-класика, їх комунікативний та лінгвопрагматичний потенціал, закономірності функціонування в досліджуваному доробку.

Мета дослідження – встановлення лінгвопрагматичного та функційно-комунікативного потенціалу структурно-семантичних різновидів простих формально елементарних речень у творах І.С.Нечуя-Левицького, вплив цих одиниць на зміст творів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

1. проаналізувати теоретичні здобутки традиційного мовознавства щодо понять «просте речення», модель «членів речення» та стан їх вивчення на сучасному етапі;
2. створити картотеку ілюстративного матеріалу;
3. виявити та систематизувати систему головних та другорядних членів речення в аналізованих творах, визначивши їх індивідуально-авторську своєрідність;
4. описати специфіку функціонування компонентного складу простих формально елементарних речень у творчому доробку;
5. залучивши фактичний матеріал, з’ясувати особливості вживання автором предикатних та субстанційних синтаксем у семантико-синтаксичній структурі простого речення, їх типове морфологічне вираження;
6. розкрити комунікативний та лінгвопрагматичний аспекти вживання письменником простих формально елементарних речень.

Методи дослідження. Встановлення специфіки функціонування простих елементарних речень, які відтворюють особливості ідіостилю у текстах творів І.С.Нечуя-Левицького, здійснено завдяки використанню традиційних загальнонаукових та суто лінгвістичних методів: за добір текстових фрагментів із аналізованого доробку відповідали *методи суцільної вибірки та аналізу мовознавчої літератури*; за характеристику особливостей напрацьованого матеріалу – *описовий*; за визначення відмінності та схожості у реалізації аналізованих одиниць – *зіставний* методи; за дослідження

системних зв'язків та змістових відношень між компонентами формального та семантичного рівнів простого речення – методика *компонентного аналізу*, що є складовою *структурного методу* та кількісних підрахунків. Наукова розвідка виконана з урахуванням відомих положень про співвідношення змісту й форми мовних одиниць, зв'язок мови і мовлення, мови і мислення.

Джерелом фактичного матеріалу стала картотека простих елементарних мовленнєвих структур, укладена шляхом суцільної вибірки із текстів повістей «Хмари», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки» І.С.Нечуя-Левицького. Фактичний матеріал подано в мінімальному контексті, що дозволяє об'єктивно розкрити лінгвопрагматичні та функційні особливості простих елементарних речень. Кількість ілюстративного матеріалу становить понад 500 одиниць.

Наукова новизна роботи визначається об'єктом та предметом розвідки й полягає в тому, що вперше в українській лінгвістиці на фактичному матеріалі виконано системний аналіз лінгвопрагматичного потенціалу та функційних особливостей будови простих елементарних речень, дібраних із творів І.С.Нечуя-Левицького. Ґрунтовно досліджено специфіку використання письменником структурно-семантичної будови простих елементарних речень; з'ясовуються умови вживання формальних та семантичних компонентів у простих неускладнених реченнях, встановлюється частота вживання та їх особливості в межах окремого художнього ідіолекту.

Практичне значення дослідження. Результати, а також зібраний матеріал можуть бути використані для подальшого вивчення деяких теоретичних проблем традиційного та сучасного етапу розвитку синтаксичної науки, лінгвопрагматики, комунікативної лінгвістики, лінгвістики тексту. Положення, викладені в роботі, знайдуть застосування при написанні навчально-методичних посібників, методичних розробок із синтаксису української мови, курсових, магістерських робіт, при підготовці спецкурсів та спецсемінірів із синтаксису простого речення, у процесі вивчення української

мови в старшій ланці закладу загальної середньої освіти, методичних розробок із синтаксису української мови.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні теоретичні положення, а також практичні результати дослідження виголошувалися на: Наукових читаннях молодих дослідників до Міжнародного дня слов'янської писемності (КДПУ, Кривий Ріг, 18.05.2021); звітній конференції професорсько-викладацького складу РДГУ (травень 2021 р.); Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (РДГУ, 11.11.2021 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення магістерського дослідження викладено в 1 публікації (*Лінгвістичні студії молодих дослідників* : Зб. наук. праць. Рівне : РДГУ. Вип. 12. 2021. 171 с.).

Структура та обсяг праці зумовлена метою та завданнями аналізу. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів мовознавчого спрямування, висновків, списку використаної літератури (119 позицій), списку використаних джерел (4 позиції). Повний (загальний) обсяг роботи – 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1.1. Речення як основна багатоаспектна синтаксична одиниця

Спроби вираження економними мовними засобами синтаксичних зав'язків та семантичних відношень між явищами об'єктивної дійсності позначилися на процесі утворення розвинутої системи простих речень. Обґрунтування специфіки їх функціонування слід проводити, насамперед, з'ясовуючи історію та етапи розвитку, визначення статусу, а відтак конкретизацію теоретичного бази цих структур у системі синтаксичних одиниць.

Опис та класифікація речень і дотепер залишається однією з найважливіших проблем у синтаксисі. За довгий період розвитку вітчизняної лінгвістичної науки проблема типології речень, зокрема простого, досі остаточно не вирішена, що зумовлено постійним розвитком теорії граматики, а також складністю й розгалуженістю цього різновиду синтаксичних одиниць-конструкцій. Новим поштовхом для розвитку теорії щодо уніфікації поглядів на сутність природи простої конструкції стало вчення про багатовимірність речення.

Твердження, що речення як основна комунікативна одиниця є багатоаспектним мовним явищем, переконливо доводить необхідність тільки системності та комплексності досліджень.

Тому природньо, що аналізувати різні синтаксичні конструкції необхідно із використанням конкретних напрямків лінгвістичного аналізу, насамперед, формального, семантичного, комунікативного, функційного та прагматичного.

Кожне речення як складний мовний знак називає ситуацію, подію (взаємопов'язані ситуації, події), повідомляє про неї (про них). Водночас воно

входить у систему зразків структурних схем різних типів речення, так само, як лексичні одиниці об'єднуються в тематичні класи, лексико-семантичні групи та ін.

Для того, щоб об'єднати синтаксичні одиниці-конструкції в певну структурну групу, слід зосередитися на виявленні спільних формальних ознаках речення та його семантичного наповнення – реалізації актуальної достатньої чи недостатньої інформативності. Адже відомо, що реченню, яке є комунікативною та когнітивною одиницею, характерні такі напрями аналізу: формально-граматичний, семантико-синтаксичний, комунікативний, денотативний, сигніфікативний та ін. Кожен із них є важливим для всебічного дослідження, у сукупності ж вони репрезентують складний взаємозв'язок «об'єктивна дійсність–мислення–мова (мовлення)».

Мінімальні або поширені структурні схеми синтаксичних конструкцій набувають статусу речення за умови відповідності чинним у мові нормам синтаксичної й семантичної валентності. В основі перетворення набору слів, які заповнюють позиції структурної схеми речення, у конкретну конструкцію лежить потрібний лексичний підбір слів. Відбувається трансформація, яка призводить до утворення повноцінної одиниці спілкування, що забезпечує вираження якоїсь думки чи передавання конкретного повідомлення.

Лексичні одиниці для заповнення будь-якої структурної схеми речення підбирають за семантичним принципом.

Проблема дослідження речення віддавна привертала увагу як українських, так і зарубіжних мовознавців.

Необхідність вираження економними мовними засобами синтаксичних зв'язків та семантичних відношень між явищами об'єктивної дійсності позначилася на процесі утворення розвинутої системи простих речень. Обґрунтування специфіки їх функціонування слід проводити, насамперед, з'ясовуючи історію та етапи розвитку, визначення статусу, а відтак конкретизацію теоретичної бази цих структур у системі синтаксичних одиниць.

Опис та класифікація речень є однією з найважливіших проблем у синтаксисі. За довгий період розвитку вітчизняної лінгвістичної науки, проблема типології речень, зокрема простого, й досі остаточно не вирішена, що зумовлено постійним розвитком теорії граматики, а також складністю й розгалуженістю цього різновиду синтаксичних одиниць. Новим поштовхом для розвитку теорії щодо встановлення статусу простої конструкції стало вчення про багатовимірність речення.

Речення як основна комунікативна одиниця є багатоаспектним мовним явищем, дослідження якого потребує тільки системності та комплексності.

Тому природньо, що аналізувати різні синтаксичні конструкції необхідно із використанням конкретних напрямків лінгвістичного аналізу, насамперед, формального, семантичного, комунікативного, функційного та прагматичного.

Натепер відома величезна кількість визначень поняття «речення» у мовознавстві. Лише 1931 р. представник одного з напрямів празької лінгвістичної школи І.Ріс озвучив біля 200 пояснень цього терміну.

Празький мовознавець І. Ріс у 1931 р. навів близько 200 визначень речення. Нині цих визначень ще більше.

Упродовж довгого періоду науковці послуговувалися поясненням прихильників логічного напрямку дослідження. На їхню думку, речення, виражене словами, є судженням. Таке визначення, але з деякими видозмінами, довго озвучувалося у шкільному синтаксисі і в деяких вузівських підручниках [67, с.7].

Однак таку позицію щодо тлумачення заперечував О. О. Потебня, на думку якого «граматичне речення зовсім не тотожне і не паралельне з логічним судженням». Пізніше його підтримав В. О. Богородицький, вказавши, що «речення є факт мови, а не думки». Речення може виражати не тільки судження, а й питання, спонукання до дії, почуття, емоції. Різні форми речення можуть передавати одне судження. Одне речення може містити два судження [96, с. 69].

На думку О. О. Потебні, «історія мови, взята на значному протязі часу, повинна давати ряд визначень речення». Найголовнішою ознакою речення є його складання з різних частин мови [96, с. 69].

О. О. Шахматов розгледів у реченні не тільки комунікацію з психологічним підтекстом, а й певне граматичне ціле, що є найпростішою одиницею мови. «Речення – пише О. О. Шахматов, – це словесне, втілене в граматичне ціле (за допомогою узгодження його частин чи відповідної інтонації), вираження психологічної комунікації» [96, с.70].

Не залишився осторонь обговорення цього питання П. Ф. Фортунатов. Він вважав, що основною синтаксичною одиницею є словосполучення, а речення – це один з видів словосполучення: «...у закінченому словосполученні одне слово сполучається з іншим як одна частина судження з іншою частиною судження, тобто закінчене словосполучення являє собою повне речення» [96, с.70]. Позицію П. Ф. Фортунатова загально схвалили О. М. Пешковський та М. М. Петерсон. Їхні суперечки торкалися того, що на думку О. М. Пешковського, реченням вважається словосполучення із присудком, М. М. Петерсон переконував у важливості інтонаційної єдності. Однак згодом він дещо поглибив свою думку, зупинившись на тому, що речення – це не лише інтонаційна, а й смислова єдність [96, с.70].

До середини минулого сторіччя продовжувався процес ототожнення речення, то з судженням, то із особистісною комунікацією, то із словосполученням. В. В. Виноградов з урахуванням досвіду вітчизняного мовознавства намагався дещо інноваційно вирішити проблему пояснення поняття «речення». На його думку, не варто ототожнювати речення з судженням, бо речення відтворює і судження, і питання та спонукання, незважаючи на те, що логічні і граматичні категорії взаємопов'язані, але вони мають і свої специфічні риси [96, с.71].

Не міг не вступити в наукову дискусію В. В. Виноградов і започаткував нове трактування цього поняття: «Речення – це граматично оформлена за

законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки» [114].

Речення висловлює повідомлення про реальну дійсність та через ознаку модальності реалізує ставлення до неї мовця.

Для того, щоб відбулося порозуміння та обмін думками між членами соціуму, мова як засіб спілкування використовує речення як основну комунікативну одиницю. Незважаючи на таке значне просування в бік уніфікації щодо визначення поняття «речення», проте не все в ньому є переконливим, зокрема, не чітко визначено сутність граматичної форми речення. Наразі визначення «речення» за В. В. Виноградовим набуло значного поширення.

Останні десятиліття у вітчизняній синтаксичній науці зосереджено на характеристиці синтаксичних одиниць-конструкцій із трьох підходів:

- 1) формально-синтаксичного – наявності базового зразка структурної схеми;
- 2) семантико-синтаксичного – наявності предикативності та характерної семантичної структури – предикативної ознаки, суб'єкта, об'єкта;
- 3) комунікативного – наявності певної інтонації для відтворення актуальності частини (або усього) повідомлення.

Ця мотивація багатоаспектності реалізувалася в одному із визначень речення: «Просте речення – це таке висловлення, яке утворене за спеціально призначеною для цього структурною схемою, має граматичне значення предикативності і свою власну семантичну структуру, виявляє ці значення в системі синтаксичних форм (в парадигмі речення) і в регулярних реалізаціях, а також має комунікативне завдання, у вираженні якого завжди бере участь інтонація» [67, с. 89–90].

Таким чином, натепер граматисти так і не змогли уніфікувати визначення поняття «речення». Лінгвісти продовжують характеризувати його то з логіко-граматичних, то з структурно-семантичних, то з комунікативних та семантичних позицій, часто з позиції однобокості.

На слушну думку В. В. Виноградова, у реченні міститься повідомлення про дійсність. Просте речення інформує про одну окрему ситуацію. Тому семантика речення залежить не тільки від його мовної будови, а й від елемента об'єктивної дійсності. Просте речення – це таке висловлення, яке називає одну окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності і форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх парадигм та комунікативних варіантів з особливою інтонацією [96, с. 74].

Таке визначення обґрунтовано на основі певних ознак речення:

1) речення є одиницею не тільки мови, а й мовлення, оскільки воно є водночас і висловленням;

2) змістом речення є називання (номінація) однієї окремої ситуації й повідомлення про неї;

3) з денотативним змістом речення пов'язане його граматичне значення, бо номінація ситуації може бути здійснена лише у певній модальності, часі й особі, тобто за певної предикативності;

4) формою речення є граматичні чи семантичні моделі, за якими воно будується, їх парадигми й комунікативні варіанти, тобто зміни порядку слів, фразового наголосу, використання різних видів інтонації, експресивних та емоційних елементів [96, с.75].

Нині уже ніхто не заперечує той факт, що наявність різних поглядів щодо загальної природи речення є наслідком того, що в основу поняття «речення» покладено різні підходи аналізу, тобто аспекти. На думку сучасних граматистів, така основна синтаксична одиниця мови як речення і надалі залишається проблемною, тому щоразу з'являтимуться нові визначення терміну «речення» [27, с. 51].

Аспектологія речення – це вчення про речення як багатоаспектну одиницю. Термін «аспект» був запроваджений швейцарським мовознавцем Ф.Рейфом у 1828 р. і використовується в синтаксичній науці у двох значеннях. По-перше, він стосується онтології речення, тобто передбачає виділення його істотних ознак. У цьому плані речення є багатомірною (багатоаспектною)

одиницею, якій об'єктивно властиві різні ознаки, підтверджені формальними показниками. По-друге, його вживають у контексті «аспекти дослідження» чи «аспекти вивчення» [91, с.45].

За кілька десятиліть українська синтаксична наука зуміла зосередити свою увагу та описати *три аспекти: формально-граматичний, семантико-синтаксичний, комунікативний*.

Формально-граматичний аспект є базовим у вивченні структурної і функційної природи речення (основи синтаксису вивчаються у формально-граматичному плані, а саме, зв'язки і відношення, предикативність, члени речення, структурна типологія речень).

Семантико-синтаксичний аспект (називний, пропозиційний) розглядає структуру речення з погляду відображення в ньому окремих позамовних ситуацій, подій. Базовою для семантико-синтаксичного членування речення є категорія валентності, яка трактується як здатність компонентів із ознаковою семантикою (предикатів) впливати на вибір інших компонентів (з предметною семантикою, субстанційних). Речень без предикатних синтаксем в українській мові не існує. У структурах з предикатною одиницею поєднуються:

1) валентно передбачувані субстанційні (непредикатні) синтаксеми (суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні);

2) валентно непередбачувані синтаксеми (означальні, обставинні) – вторинні предикатні синтаксеми, які вказують на семантичне ускладнення речення, оскільки вони, як і властиво предикатам, виражають у реченні окремі фрагменти об'єктивної дійсності.

Комунікативний аспект організації речення реалізується завдяки мовленнєвій сфері. Речення, яке в мовленні трактується як висловлення, є об'єктом вивчення комунікативного синтаксису, що акцентує увагу на реалізації синтаксичної одиниці-конструкції у процесі конкретної мовленнєвої ситуації (конситуації). У реченні-висловленні найбільшого значення набувають ті його ознаки, на основі яких виявляються актуальні та неактуальні для конкретного акту спілкування фрагменти. Співвідносні формально-

граматична та семантико-синтаксична структури речення відповідно до потреб комунікації можуть реалізовуватись у кількох висловленнях, тобто можливе різне його актуальне членування.

Актуальне членування речення завжди бінарне: висловлення поділяється на тему та рему. Тема містить уже відому або не вагому в момент спілкування інформацію, виступає предметом повідомлення, вихідною частиною висловлення. Формально в реченні може не виражатися. Рема є власне актуальною частиною висловлення, бо містить нову або вагому в певній конституції інформацію. Відображаючи основний зміст повідомлення, рема є комунікативним центром висловлення. Позицію теми і реми може реалізовувати як один будь-який член структури, так і кілька взаємопов'язаних між собою компонентів речення. Основними засобами вираження актуального членування є: інтонація (фразовий наголос на ремі, або рематичний наголос) та порядок слів; додатковими засобами є: лексичні засоби (як правило, фразові частки при ремі, рідше – теми), синтаксичні засоби (експліцитність (матеріальна вираженість) реми як комунікативного ядра й імпліцитність (матеріальна невираженість) теми як комунікативної периферії, повтори, парцеляція тощо), паралінгвістичні засоби (міміка, жести) [67, с. 181].

Порядок слів є універсально-домінантним засобом вираження членування речення з позицій комунікативного значення. Зміна порядку слів, зазвичай, не впливає на функційне перетворення типології компонентів формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури речення: члени речення та синтаксеми виділяються на основі синтаксичних зв'язків та відношень, виражених відповідними граматичними формами слів. Загалом висловленням властивий нейтральний порядок слів у синтаксичній будові, проте у комунікативній структурі реалізується схема розташування «тема + рема» (на думку В. Матезіуса, це так званий «суб'єктивний порядок слів»).

Визначальною для перетворення набору слів у речення є реалізації предикативної ознаки та інтонація завершеності у певній структурі.

Грунтовні пояснення предикативності більшістю науковців можна уніфікувати в межах 2 основних визначень:

1) предикативність – це часово-модальна віднесеність ознаки до предмета, тобто предикативні відношення, що встановлюються між головними членами двоскладного речення;

2) предикативність – це комплексна (модально-часова) реченнєва категорія, що виражає співвіднесеність змісту речення з дійсністю і реалізується в двох інших синтаксичних субкатегоріях: субкатегорії часу (темпоральності) і субкатегорії модальності. Ці тлумачення не заперечують одне одного, оскільки істотну відмінність між ними вбачають стосовно до всіх простих речень чи лише двоскладних [103, с.185].

У реченні – граматичному засобі формування, вираження й повідомлення думки – відображаються як конкретні факти позамовної дійсності, так і процеси людського мислення, процеси пізнання. Смисловий зміст речення співвідноситься не з окремим предметом, явищем, а з єдиним цілим, у складі якого містяться взаємопов'язані явища, зокрема предмет і його ознака. Формування речення починається саме зі зв'язування ознаки і предмета, коли ознака усвідомлюється належною предметові, сприймається як така, що характеризує цей предмет у момент його пізнання. Це означає, що наявна в предметові ознака не просто відноситься до нього, а встановлюється, розкривається, пізнається в ньому. Тому предикативність кваліфікують як особливий стосунок ознаки до предмета, що полягає в активному співвіднесенні ознаки і предмета в думці людини, власне мовця [103, с. 185].

Оскільки співвіднесеність ознаки і предмета здійснюється з позиції мовця і реалізується в момент спілкування, то предикативність обов'язково маркована значеннями модальності (об'єктивної модальності) та часу (синтаксичного часу) [103, с.185].

Об'єктивна модальність – визначувана мовцем оцінка змісту речення щодо його зв'язку з дійсністю; отже, полягає в оцінці висловленого як реального чи нереального факту: те, про що повідомляється в реченні,

мислиться як реальне, відповідне дійсності або як нереальне, тобто можливе, бажане чи очікуване. Реальна і нереальна (ірреальна) модальності опираються на значення дієслівної категорії способу [103, с. 185].

Синтаксичний час указує на стосунок змісту речення до моменту (акту) мовлення й разом із об'єктивною модальністю має різні вияви. Розрізняють часову означеність, часову узагальненість, часову неозначеність і поза часовість [103, с.185].

Інтонаційна завершеність (інтонація повідомлення) є характеристичною для речення в тому плані, що вона виступає виразником закінченості сформульованої реченням думки й засобом вираження різних за метою висловлювання типів речення [103, с.187].

1.2. Елементарність/неелементарність синтаксичних одиниць

З'ясування питання загальної типології речень насамперед слід розпочинати, застосувавши кількісний критерій, теоретична база якого є найбільш обґрунтованою з-поміж інших ознак, проте потребує постійного оновлення через деякі суперечливі моменти.

На думку К.Ф.Шульжука, з урахуванням кількісного принципу виділяють за будовою прості та складні синтаксичні одиниці-конструкції, у межах кожного із типів яких відбувається поділ на групи елементарних та неелементарних структур. Однак натеper через розбіжності у синтаксичній терміносистемі та відмінностями в межах об'єкта дослідження ці поняття мають різне тлумачення.

Отже, з огляду на будову, як вважає К.Ф.Шульжук, розрізняють елементарні і неелементарні синтаксичні прості речення, які не завжди співвідносяться у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах з непоширеними/поширеними, неускладненими/ускладненими простими реченнями. Водночас семантично неелементарні конструкції охоплюють ширше коло синтаксичних одиниць [113]. Науковець переконує,

що з формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного погляду елементарне просте речення відповідає непоширеному простому реченню, оскільки лише головні члени речення є необхідними компонентами структурної схеми [113]

Щодо характеристики компонентного наповнення речень із семантико-синтаксичного погляду, то елементарними простими реченнями є структури, у яких одиниці (синтаксеми) зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката (синтаксема, яку умовно можна прирівнити до присудка). У такому разі у формально-синтаксичній структурі їм відповідають другорядні члени речення. Тому, на думку К.Ф.Шульжука, ці конструкції і з формально-синтаксичного погляду відповідають елементарним поширеним реченням.

Щодо формально-синтаксичної елементарності/неелементарності простих конструкцій, то:

- елементарними (неускладненими) є структури, у яких функціують тільки ряди головних та другорядних членів речення;
- неелементарними є будови, у яких наявні ускладнювальні компонентами, а саме, однорідні члени речення, відокремлені другорядні члени, вставні і вставлені конструкції, звертання.

1.3. Модель членів речення

Речення загалом та типологія синтаксичних одиниць-конструкцій зокрема, а також формально-синтаксичні компоненти цих структур посідають центральне місце в граматичній системі української мови.

Натепер у вітчизняному синтаксисі і досі залишається дискусійним питання виділення в межах побудови одиниць, що формують речення, як у синхронному, так і діяхронному планах.

Ціла низка теорій моделей членів речення із обґрунтуваннями, які враховують певні аспекти, вказує на те, що мова є складною системою систем із властивою їй специфікою та функціями.

Речення з позицій формально-синтаксичного пояснення передбачає характеристику мовознавцями насамперед типології та особливості реалізації синтаксичних зав'язків, а також класифікацію компонентів, що виділяють на їх основі.

На думку класика синтаксичної науки Б. Кулика: «Членами речення називаються такі основні типи складових елементів речення, які визначаються з точки зору їх синтаксичних взаємозв'язків та за роллю, що її вони виконують у реченні» [66, с. 29].

Дехто із мовознавців вважає, що вчення про члени речення орієнтується на виділення однорідних за своїми синтаксичними зв'язками та конструктивної ролі у реченні класів компонентів речення [97, с. 490].

Група зарубіжних лінгвістів визначали члени речення як «структурно-семантичні компоненти речення, що пов'язані між собою синтаксичними відношеннями». Характеристика цих синтаксичних одиниць засвідчила, що члени речення у конкретному реченні можуть бути носіями як логічних, так і лексичних значень [97, с. 71]. І. Вихованець вважає, що варто розрізняти два ряди членів речення: формально-синтаксичні члени речення, встановлювані на основі синтаксичних зв'язків, та виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень семантико-синтаксичні компоненти – синтаксеми [97, с. 73].

Теоретична база встановлення типології, критеріїв розмежування та детального пояснення моделей членів речення має свою давню історію.

Основний здобуток у вивчення теорії членів речення внесли як зарубіжні (В. Виноградов, І. Мещанінов, О. Пешковський, О. Шахматов), так і вітчизняні мовознавці [88].

Традиційно, на думку багатьох вчених, вважають, що член речення – мінімальна синтаксична одиниця, яка виражається повнозначним словом, нерозкладним словосполученням чи поєднанням слів, що вступає в предикативні, атрибутивні, об'єктні чи обставинні відношення [49, с. 36].

Дещо конкретнішою є позиція І. Вихованця, який зауважує, що «формально-синтаксичну структуру простого речення формують предикативний і підрядний зв'язок» [26, с. 214]. Це є підставою для виокремлення головних (підмет, присудок, головний член односкладного речення, співвідносний за формою з підметом чи присудком) та другорядних членів речення (додаток, означення та обставина).

Донині все ж немає однозначних критеріїв, за якими можна було б виокремити члени речення непростої будови та систему диференційних ознак, які відмежовували б один член речення від іншого, особливо серед другорядних [49, с. 36–37]. Загалом історія синтаксичних учень, які безпосередньо торкаються проблеми обсягу синтаксичного компонента речення свідчить про дві співіснуючі тенденції – розширення та звуження об'єму члена речення. Наприклад, тривалий час Ф. Фортунатов, О. Пешковський, М. Петерсон вважали словосполученням усі види граматичного поєднання слів – незалежно від їх приналежності до однієї чи різних частин мови [4, с. 3]. На противагу їм, Ф. Буслаєв, О. Потебня, Д. Овсяннико-Куликовський, О. Шахматов речення членували не за граматичним поєднанням слів, виділяючи саме члени речення [97]. Наприклад, О. Потебня зауважував, що в реченні варто виділяти назви самих понять, що входять до складу речення та спосіб їхнього поєднання у реченні [88, с. 71].

Базовим формально-синтаксичним різновидом простої конструкції є двоскладні речення, в яких експліцитно реалізується предикативний синтаксичний зв'язок, на основі якого виділяють два головні члени речення – підмет і присудок. Саме усі класифікаційні категорійні ознаки простої структури виявляються у двоскладній побудові.

Історія синтаксичної науки доводить, що ще в античних граматиках зафіксовано перші згадки про члени речення.

У XIX ст. представники логіко-граматичного напрямку (О. Востоков, Ф. Буслаєв), які ототожнювали логіку з граматиною, прирівнювали члени

речення до логічних категорій судження (підмет із суб'єктом, присудок із предикатом). Представники психологічного напрямку (Г. Пауль, О. Потебня) виділяли психологічний підмет і присудок. П. Фортунатов, О. Пешковський трактували члени речення з урахуванням формально-синтаксичних ознак [113, с. 67].

Отже, історично сформувалися три підходи до вивчення теоретичних основ членів речення: логіко-граматичний, психолого-граматичний, формально-граматичний [113, с. 69]. Традиційне мовознавство значну велику увагу приділяло вивченню моделі членів речення, які вважали лексичними компонентами, що відіграють певну роль в організації речення [99, с. 149]. Дещо поглибив поняття про члени речення В. В. Виноградов, який насамперед зацентонував, що це синтаксичні категорії, які виникають на основі форм словосполучень і відображають відношення між структурними компонентами речення [113]. При цьому він ще не розрізняв достатньо чітко граматичної і семантичної будови речення.

У зарубіжному мовознавстві члени речення виділяються на основі двох принципів: 1) участі та неучасті у створенні предикативної основи речення; 2) ролі у формуванні семантичної структури речення, що «дає можливість розглянути і диференціювати всі члени речення з двох необхідних точок зору: з боку їх участі у формальній організації речення і з боку їх значення» [113].

В. А. Белошапкова не оминула своєю увагою позитивні і негативні риси традиційного вчення про члени речення. Перевагою в цьому вченні є прагнення науковців визначати члени речення за їх позицією, тобто за співвідношенням з іншими членами. Недоліком є сама думка про відповідність формальної та семантичної структур речення і їхніх компонентів.

На думку філологині, для вирішення проблемних питань членів речення слід орієнтуватися на їхню участь в організації предикативного та номінативного мінімумів речення, а відтак, зважаючи на теоретичне підґрунтя традиційної граматики, на те, які саме синтаксичні зв'язки вони реалізують та в яких семантичних відношеннях перебувають один з одним.

Тому члени речення загалом характеризують з трьома ознаками:

- 1) однаковою функцією у створенні предикативного мінімуму речення;
- 2) однаковою функцією у створенні семантичного мінімуму речення;
- 3) однаковими синтаксичними зв'язками і семантичними відношеннями з іншими членами [97, с. 49].

Таким чином, сучасне розуміння поняття «речення» як багатоаспектного явища потребує оновлення у тлумаченні членів речення.

Граматична модель двоядерного речення організована двома головними членами – підметом і присудком [96, с. 103].

Мовознавці давно розпочали дискусію щодо важливості котрогось із двох головних членів речення. Більшість визначень стосувалися першості підмета у порівнянні із присудком.

Однак натеper все активніше стала функціювати думка О. О. Потебні про те, що у граматичному розумінні присудок важливіший [96, с. 110].

Підмет і присудок становлять граматичну основу речення, бо саме в них виражається предикативність, саме до них можна спростити речення і досить цих компонентів, щоб було речення. Підмет і присудок – співвідносні поняття, вони «передбачають одне одного» [88, с. 317], виділяються один залежно від іншого.

У прихильників логічного підходу у граматиці підмет визначався широко – як предмет, про який ми судимо [113], тобто не відрізняється від теми. М. І. Греч розрізняв логічний підмет від граматичного. Потім до визначення самого підмета почали доповнювати інформацію про формальні засоби його вираження. О. О. Потебня і Д. М. Овсянко-Куликовський перші з-поміж когорт класичних граматистів розпочали обґрунтовувати поняття «підмета», враховуючи ознаки присудка.

Підмет – це речова вказівка на виробника ознаки, яку позначає присудок [88, с. 100]. О. О. Шахматов пов'язав поняття про підмет із вченням про пануючий та залежний склади речення. Підмет – це головний член пануючого складу [113, с. 31].

Сучасні лінгвісти, зосередивши увагу на розумінні структурної схеми речення та її компонентах, намагаються дещо по-іншому заглибитися в теоретичне підґрунтя поняття підмета.

Підмет є першим компонентом структурної схеми, виражається називним відмінком і має значення семантичного суб'єкта [96, с. 94].

Визначення підмета як одного із головних компонентів синтаксичної структури, його координаційний зв'язок з присудком як другим головним членом, вплинуло на поширення поглядів учених про різний статус підмета: незалежного члена (Л. Блумфільд), панівного над присудком (О. Шахматов, О. Пешковський), залежного від присудка і зумовленого ним члена (О. Потебня).

Сучасні вітчизняні мовознавці намагаються розв'язати цю проблему, зважаючи на реалізацію валентності дієслова-присудка. І. Вихованець визначає позиції підмета і присудка у формально-синтаксичному плані як рівноправні, взаємозумовлені, що формують елементарну формально-синтаксичну структуру двоскладного речення [113, с. 69–70]. На думку багатьох дослідників, О. Б. Сиротиніна дає найбільш точне визначення підмета: «Підмет – компонент сполучення, що є єдиним або додатковим (займенникове чи лексично конкретизоване вираження відношення до 3 особи) носієм персональності і перебуває в координаційному зв'язку з другим компонентом цього сполучення – присудком» [97, с. 50].

Сучасна граматична теорія презентована працями таких лінгвістів, як І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Іваницька, які зосереджують свою увагу на формальних і семантичних ознаках підмета [113, с.70].

Другим членом граматичної основи є присудок. Спочатку його намагалися схарактеризувати як логічну одиницю. Своє бачення щодо цього висловлювали різні дослідники, з-поміж яких заслуговує на увагу така позиція: «Те, що ми думаємо або судимо про предмет (підмет), називається присудком» [97, с. 7]. Він розрізняв присудки логічні та граматичні. Логічний присудок – це присудок з усіма залежними словами, тобто з сучасної точки

зору – це група присудка, рема. Граматичний присудок визначався близько до сучасного розуміння [97, с. 109]. Представники формально-граматичного напрямку розуміли під присудком частину закінченого словосполучення. «Несамостійна за значенням частина закінченого словосполучення, – зазначає П. Ф. Фортунатов, – являє собою присудок речення» [97, с. 98]. Прибічники психолого-граматичного напрямку вважали, що присудок – носій особливого руху думки. «Найважливіша частина речення – це присудок, інакше названий предикатом, – писав Д. М. Овсянико-Куликовський. – Саме він і є носієм і виразником того руху думки, який відомий під назвою предикативності (предикуювання, присудковості) і без якого речення неможливе» [97, с. 111]. Близьке до П. Ф. Фортунатова, О. О. Потебні й Д. М. Овсянико-Куликовського трактування присудка в О. М. Пешковського. Він вважав, що граматичне значення словосполучення – присудковість. Носієм присудковості є присудок. Лише таке словосполучення, що має присудок, він називає реченням [97, с. 113]. О. О. Потебня пішов шляхом зближення членів речення з частинами мови [97, с. 158].

Один із зарубіжних дослідників, який детально схарактеризував присудок, вважав, що це головний член двоскладного речення, граматично залежний від підмета, звичайно виражений особовою формою дієслова, іменником, прикметником чи дієприкметником із значенням ознаки – дії, стану, властивості, якості [26, с. 212]. При цьому не було враховано взаємозв'язок присудка з підметом і його роль у вираженні предикативності.

Отже, присудком називають: 1) другий компонент структурної схеми речень, що на її основі будуються; 2) форма, що має значення предикативної ознаки.

Українська синтаксична наука має у своєму арсеналі цілий ряд поглядів на природу присудка, його характеристику, типологію.

Зокрема, у «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського презентовано думку про те, що присудок характеризується з урахуванням міркувань про граматичні пари слів «з двома

елементами: носій ознаки – і ознака, приписувана йому в часі і способі» [67, с. 9].

Інші теоретичні джерела здебільшого зосереджуються на таких характерних рисах: 1) головний член двоскладного речення; 2) залежить від підмета; 3) має значення дії, стану, якості, властивості.

У «Сучасній українській літературній мові» за ред. І. К. Білодіда підкреслено лише 2 ознаки присудка: 1) що він член двоскладного речення і 2) що він пов'язаний з підметом предикативним зв'язком [99, с. 154].

У ранніх граматиках чітко розмежовувалися логічні і граматичні підмети та присудки. При поділі речень на логічні члени всі слова входили в ту чи іншу групу. Інші слова в реченні або визначали імена чи дієслова, або доповнювали їх. Звідси виділення означальних і доповнювальних слів [96, с. 128].

Як зазначалося вище, проблема типології членів речення є однією з актуальних та неоднозначних, але в той же час складним питанням синтаксичної теорії.

Дехто із вітчизняних науковців є прихильником традиційного погляду на природу другорядних членів речення, інші категорично заперечують таке бачення. Проте треті роблять серйозні спроби не тільки уточнити традиційну класифікацію, а й доповнити та конкретизувати певні її положення, використати додаткові аргументи, аби уникнути двозначності чи невизначеності у твердженнях.

Сучасна основа ідеї моделі членів речення ґрунтується на критеріях центральність/нецентральність, обов'язковість/необов'язковість, тобто розмежовуються не тільки головні та другорядні члени речення, але й виявляється типологія та встановлюється різниця між самими другорядними членами речення.

У зарубіжному мовознавстві найбільш повною є теорія другорядних членів Ф. І. Буслаєва, який дещо уточнив поняття про граматичний принцип виділення другорядних членів, розуміючи його як синтаксичне вживання слів,

тобто типи зв'язків між ними. Оскільки є три типи підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання, то й другорядних членів повинно бути не два, як у О. Х. Востокова, а три – означення, додатки й обставини. Теорія другорядних членів речення Ф. І. Буслаєва зробила значний вплив на подальші праці з синтаксису [96, с. 129].

Початком вчення про другорядні члени речення вважається ХІХ ст. Із цього часу теорія поглиблювалася у двох напрямках: формальному (класифікація за характером синтаксичного зв'язку); логічному (класифікація за значенням) [88, с. 39].

Логічний напрямок у вивченні другорядних членів речення було започатковано у працях О. Востокова й Н. Греча. До цього переважно користувалися терміном «частини слова», що застосовувався на морфологічному і на синтаксичному ярусах мовної системи. У їх наукових розвідках стали вживатися терміни «додаток» та «означення». Члени речення, які в сучасній граматиці мають дефініцію обставини, також входили у розряд означень [88, с. 39]. У вітчизняній науці обставину як другорядний член речення (поряд з додатком та означенням) виділив І. Могильницький [46, с. 31].

Дехто із граматистів намагався переконати у правильності виключення з синтаксису як розділу науки про мову розділу про члени речення. Для них очевидною була невпорядкованість вчення про другорядні члени речення за логічним принципом й неможливість побудувати це вчення за суто формальними принципами.

На думку Н.Ю.Шведової, не варто виділяти другорядні члени речення, оскільки в основу їх виокремлення покладено неграматичні категорії [5, с. 164]. Однак ідею вирізнення та вивчення другорядних членів речення таки підтримало багато видатних мовознавців. Зокрема, В. Виноградов зосереджувався на необхідності поглиблених досліджень структури простого речення, синтаксичних співвідношень і взаємовідносин між членами речення [8, с. 40].

На думку Ф. Буслаєва, аналіз другорядних членів речення слід проводити двобічно: 1) за синтаксичним вжитком – поділяв другорядні члени речення на узгоджені – означення, керуючі – додатки й ті «в яких немає наявного синтаксичного зв'язку» – обставини [113, с. 39]; 2) за значенням.

Різномірні ознаки, що одночасно, а не в певній послідовності з урахуванням логічного пояснення характеризують другорядні члени речення, формують основу традиційного вчення про другорядні члени речення.

Принципи класифікації другорядних членів, визначення їх меж є актуальними завданнями сучасного мовознавства [113, с. 84].

Аналіз другорядних членів речення як об'єкт дослідження в межах синтаксичної конструкції можна умовно поділити на *два етапи*: класичний (традиційний) період; період сучасного мовознавства [13, с. 85].

Традиційно велика увага істориків синтаксичної науки прикута до класичного періоду, який охоплює 20-ті роки XIX ст. – 20-ті роки XX ст. Загалом теоретичну базу напрацювали зарубіжні лінгвісти М. Греч, О. Востоков, акцентуючи на умовах обґрунтування виділення додатка і обставини. Варте уваги пояснення Д. Овсянико-Куликовського, який чітко встановив типологію обставини, розмежувавши два її види: власне обставини і обставини синкретичні, на межі між додатком та обставиною. Цей період завершує вихід українських граматик О. Білецького, О. Булаховського, М. Сулими, М. Грунського, А. Кримського, П. Куліша, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, К. Німчинова, І. Огієнка, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, С. Смеречинського, Є. Тимченка [113, с. 85].

У 30-х роках XX ст. розпочинається період сучасного мовознавства, представники якого зосередилися на встановленні статусу та уточненні особливостей членів речення в контексті традиційної граматики.

Особлива увага в цей період приділялась синкретизму другорядних членів [56, с. 85]. Найбільш ґрунтовно це явище досліджено вітчизняними мовознавцями М. Сулимою, С. Смеречинським, Ю. Шерехом та ін.

Один із зарубіжних мовознавців Л. В. Щерба висловив досить критичну думку про означення. На його думку, синтаксичну функцію слів, які реалізують у реченні функцію означення не можна встановити на основі лише запитань. Наприклад, запитання чий? не завжди ставимо до означень, виражених прикметниками. Окрім того, прийменниково-відмінкові форми не варто визначати як додатки, оскільки вони є означеннями.

На думку дослідників, незаперечним є той факт, що до особливої категорії другорядного члена речення належить обставина з її формою зв'язку, а саме прилягання цієї одиниці до присудка. Специфіка семантичного значення обставини полягає в тому, що вона вказує не на ознаки предметів, а насамперед на ознаки інших ознак, а також спосіб їх реалізації в реченні.

Натепер дослідники погоджуються з тим, що широка гама семантичних відтінків обставини робить цей другорядний член речення дуже ємним, а спосіб синтаксичного зв'язку (в одному випадку зумовлюваний валентністю дієслова, а іншому не зумовлений нею) утворює нерівнорядну граматичну підкатегорію серед підкатегорій другорядного члена речення [81].

Аналіз вітчизняної лінгвістичної літератури щодо цього питання засвідчив аргументованість поглядів проф. А. П. Грищенка, який чітко виділив такі граматичні характеристики додатка: 1) залежність у складі підрядного словосполучення; 2) підпорядкованість дієслову або іншій частині мови, яка вимагає від додатка відповіді на питання непрямого відмінка; 3) реалізація керування або прилягання; 4) вираження додатка іменником у формі непрямого відмінку, займенником, будь-яким субстантивованим лексичним компонентом і цілим словосполученням як нерозкладним членом речення (під час керування); 5) вираження інфінітивом під час прилягання [105, с. 35].

Загальносемантичною ознакою додатка, на думку А. П. Грищенка, є «об'єкт (предмет, особу, поняття, явище тощо), безпосередньо або опосередковано охоплюваний відповідною дією, станом чи ознакою» [103, с. 182]. Він вважає, що додаток «виступає як необхідний елемент структурної

завершеності речення», яка «випливає з потенціальної потреби ядра підрядного словосполучення (найчастіше дієслова) мати при собі залежний член з об'єктивним значенням, який конкретизує, поширює семантику ядра» [103, с. 207].

Основне ж завдання обставини полягає в тому, щоб якнайповніше охарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри та ступеня її протікання [107, с. 207].

1.4. Базові комунікативно-прагматичні властивості простих речень

Використання мови в соціальних контекстах, осмислення за допомогою мови значення ситуацій, що відображають реальну дійсність, спричинило інтерес до певного практичного напрямку мовознавства, а потім до виникнення розділу лінгвістики – прагматики.

Прихильники напряму прагматики намагаються аналізувати мовну поведінку людей через їх особистісні характеристики, вияв почуттів, нагальні потреби, стосунки між представниками суспільства, волевиявлення та інші риси.

На думку більшості науковців, прагматика – це вивчення мови, яку використовують люди в реальному контексті [118]. Це одна з наймолодших лінгвістичних дисциплін, теоретична база якої тільки розпочала своє становлення. Її історія бере свій початок з 1870 рр. і пов'язана із іменами філософів мови Чарльзом Сандерсом Пірсом, Джоном Дьюїтом і Вільямом Джеймсом.

Натепер вважається, що філософська традиція розглядає слова як інструмент для розуміння світу, проте відкидає ідею про функцію думки безпосередньо відображати реальність. Саме такий підхід номінують прагматизмом.

Прагматики переконані, що вся філософська думка, зокрема мова, можливо найкраще зрозуміти з позицій її практичного використання. Сам

термін «прагматика» започатковано в науковій теорії у 1930-х рр. психологом та філософом Чарльзом Моррісом. Щодо самого розділу, то його основи розроблено у 1970-х рр.

Коріння прагматики сягає філософії, соціології та антропології. Чарльз Морріс насамперед покладався на свій науковий досвід. У книзі «Знаки, мова та поведінка», що є власною розробкою бачення теорії прагматики, спробував пояснити, що мовний термін «залежить від походження, та використання знаків у загальній поведінці інтерпретаторів знаків» [117]. З позиції прагматики знаки характеризують не фізичні ознаки, а відображають ніжність рухів, жестів, стилю мови та мови тіла, які часто супроводжують саму мову як систему.

Науковці часто пов'язують прагматику з іншими напрямками лінгвістичних досліджень, зокрема, семантикою, синтаксисом та семіотикою, однак у реалізації значень цих термінів загалом простежуються відмінності. Семантика – це вивчення системи правил, що обумовлюють реальне лінгвістичне значення виразів. Синтаксис описує процес комбінування людиною слів для формування речень, яким властива певне значення. Щодо семіотики, то вона займається використанням знаків та символів та їх інтерпретацією.

На відміну від семантики, синтаксису та семіотики, теоретичне вивчення прагматики торкається як реального, так і нереального аспектів мови та впливу фізичних чи соціальних контекстів на використання цих мовних виразів.

Трактування прагматики як розділу лінгвістики не можливе без детального аналізу дотичних концепцій, з-поміж яких основними є:

- *розмовна імплікатура*, сутність якої побудована на ідеї співпраці людей під час розмови задля досягнення спільної мети спілкування. Отже, супутня інформація може бути отримана з відповідей на запитання. Автором цього підходу та власне терміну став філософ Пол Грайс у 1975 р.;
- *когнітивна прагматика*, сфери інтересів якої фокусуються на основах пізнання або психічних процесах (їх ще називають когнітивними процесами)

людського спілкування. Дослідники, які вивчають когнітивну прагматику, зосереджуються на мовних розладах у людей з порушеннями розвитку або в тих, хто зазнав травми голови, яка вплинула на їхнє мовлення;

- *міжкультурна прагматика* – це концепція, що вивчає спілкування людей різних мов і культур. Окрім того, вона характеризує носіїв другої мови;
- *управління потоком посилай* зосереджує увагу на синтаксичних підказках (безпосередній стосунок до синтаксису), за якими під час розмови стежать співрозмовники, щоб зрозуміти, що сталося або хто виконав дію;
- *теорія релевантності* є однією з провідних основ прагматики, яку вперше обґрунтували Ден Спербер та Дейрдре Вілсон. Її прихильники, натхненні ідеями Грайса Герберта Пола про імплікатуру, переконані, що кожне висловлювання мовця містить достатньо релевантної інформації для осмислення значення висловлювання, тому адресат не повинен докладати великих зусиль для розуміння;
- *соціолінгвістика* фокусується на тому, як носії однієї мови через належність до різних соціальних груп можуть по-різному розмовляти;
- *мовні акти*, розуміння змісту терміну якого у лінгвістиці носить більш філософський характер і не пов'язаний з фонологією (розділом лінгвістичних досліджень, що вивчає певні фонетичні звуки чи діалекти мови). Теоретична база цього поняття засвідчує, що власне мову і правила мови використовують для забезпечення виконання завдань і цілей;
- *теорія розуму* було запропонована Девідом Премаком та Гаєм Вудраффом у 1970-х рр. Вона пояснює як розуміння психічного стану людини допомагає пояснити використання ним певного рівня мови. Деякі науковці ототожнюють теорію розуму та прагматичну компетентність, яка стосується мови та її використанням у даному мовному контексті.

Важливе значення для розвитку прагматики відіграла соціологія, яка покликана досліджувати розвиток, структуру та функціонування людського суспільства та антропології.

Джордж Герберт Мід, американський філософ, соціолог та психолог, використовуючи основи антропології про вивчення розвитку суспільств та їх культур, пояснював, що комунікація – це не просто слова, якими користуються люди. Вона містить найважливіші соціальні знаки, спродуковані людьми під час спілкування.

На думку Чарльза Морріса, прагматика відрізняється від семантики тим, що відображає стосунки між знаками та об'єктами, які вони позначають. Можна з переконливістю зазначити, що сфера прагматики досліджує недоказане. До семантики належить напрямок відображення конкретного значення мови, прагматика ж містить інформацію про усі соціальні сигнали, що супроводжують мову.

Особливості функціонування конкретного висловлювання залежать від завдань і умов спілкування, що безпосередньо відображається у виокремленні в синтаксичній побудові відомої інформації та нових, супутніх даних, таким чином зреалізовуючи актуальне членування самої конструкції.

Найбільш необхідні для комунікативного акту дані мовець експліцитно реалізує у своєму висловлюванні.

На слушну думку А.П.Загнітка, речення розрізняються комунікативною інтенцією, оскільки під нею «... мається на увазі притаманна кожному реченню спрямованість на вирішення певного мовного завдання спілкування (46, с. 122).

А відтак переконливою є позиція, що визначальною рисою будь-якого типу синтаксичної конструкції є комунікативно-інтенційний зміст побудови.

За останній період розвитку лінгвістичної науки багато акцентів зроблено на дослідженні синтаксичних одиниць з позицій прагматики, оскільки актуальними стали не тільки процеси правильної побудови речень, але й адекватне їх застосування в актах спілкування з метою досягнення комунікативно-функційних цілей.

Висновки до 1 розділу

Лінгвістична наука пройшла довгий та копіткий шлях у становленні, а потім поглибленні теоретичних основ базових понять синтаксичної науки.

Різне бачення шляхів аналізу, виділення об'єктів дослідження, суб'єктивізм та об'єктивізм в обґрунтуванні не зашкодило науковцям прийти до уніфікованої думки, що базовою одиницею, завдяки якій через передавання закінченої інформації відбувається процес комунікації, є просте речення.

Будову простого елементарного речення визначаються його основні компоненти – головні та другорядні члени речення.

Детальний аналіз традиційного вчення про моделі *членів речення* показав, що його наскрізною ідеєю є думка про нерозчленованість (єдність) форми та значення компонентів простого речення. На думку вчених, формальні та значеннєві ознаки як головних, так і другорядних членів речення взаємопередбачувані. Проте, як відомо, основні теоретичні положення традиційного вчення про члени речення нерідко суперечили реальній, мовній дійсності. Це призвело до розбіжностей у трактуванні формальних і семантичних ознак у членів речення. Унаслідок цього лінгвісти спробували вдаватися і виправдовувати непослідовність тлумачень розв'язання цієї проблеми: з одного боку домінував формальний аспект класифікації членів речення, а з іншого – семантичний. Саме це простимулювало сучасних граматистів виокремлювати члени речення як із формального, так із семантичного плану.

Отже, прихильники традиційного вчення про члени речення чітко виокремили предикативну основу речення – його синтаксичне ядро та функціонування у структурі простої конструкції другорядних членів речення. А відтак теорія україністики насамперед побудована на увазі синтаксистів до проблеми комплексного дослідження компонентів простого речення – членів речення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ КОМПОНЕНТНОЇ БУДОВИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

2.1. Специфіка використання простих двоскладних поширених речень

Надзвичайно складним і у той же час динамічним у своєму розвитку суспільним явищем є мова, яка намагається максимально відтворити багатогранну діяльність людей.

Людина за допомогою мови реалізовує свою особистісну сутність, налагоджує стосунки і спілкування з іншими членами суспільства, виражає і передає сприйняття і розуміння навколишнього світу, виявляє свій розум, почуття й емоції.

Варто постійно пам'ятати, що мова – це знакова система, яка створена у тому ж числі для фіксації дійсності. І саме художня література сповна використовує цю систему, за допомогою якої вона творить художні образи, художню мову. Видається, що окрім комунікативної функції у таких текстах реалізується ще й так звана образотворча функція, мистецька.

Кожен мовний авторський стиль індивідуальний зі своєю системою лексичних та граматичних мовних засобів, що посилюються фонетичними явищами на зразок певного інтонування. Очевидно, що автор намагається таким чином розкрити не тільки сюжетну лінію, але й естетично вплинути на читача, зреалізувавши апелятивну функцію мови.

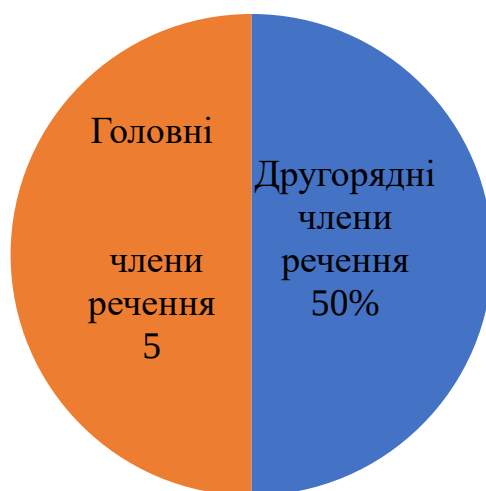
Наше дослідження синтаксичної мови текстів творів І.С.Нечуя-Левицького засвідчило, що прості речення не характерні ідіостилю автора. Однак їх використання в палітрі творів забезпечує реалізацію функційного потенціалу, що має значення для розуміння позиції автора.

Прості речення найпоказовіше у доробку автора характеризує компонентне наповнення структур. Тому з урахуванням стану як теоретичного здобутку дослідження цього питання, так і аналізу джерельної бази, маємо на

меті з'ясувати особливості функціонування в обраних текстах головних та другорядних членів речення, їх типи, частоту вживання, вплив цих одиниць на зміст речення.

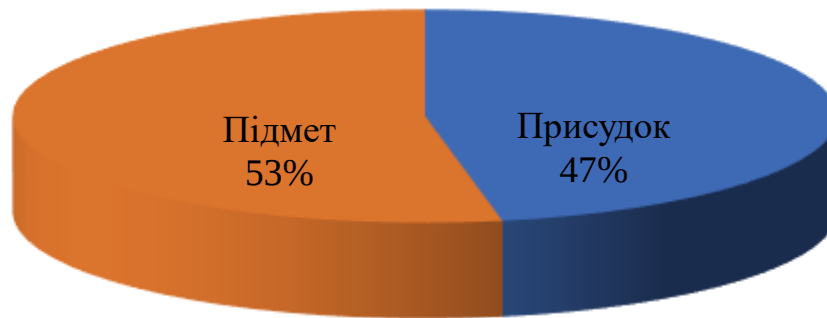
Опрацювання карткового матеріалу дає підстави стверджувати, що у в аналізованих повістях І.С.Нечуя-Левицького з однаковою частотністю вживаються як головні ($\approx 50\%$), так і другорядні ($\approx 50\%$) члени речення.

**Загальна відсоткова кількість уживання
головних та другорядних членів речення у
творах І.С.Нечуя-Левицького**

Із поданих нижче діаграм ми можемо побачити, що частотність вживання підмета 53% (від загальної кількості проаналізованих головних членів речення), присудків – 47% . Щодо другорядних членів речення, то: вживання обставин займає в творі $34,5\%$ (від загальної кількості проаналізованих другорядних членів речення), означення (33%), значною частотністю відзначаються додатки ($32,5\%$).

Частотність уживання головних членів речення

Уживання автором другорядних членів речення у відсотковому відношенні

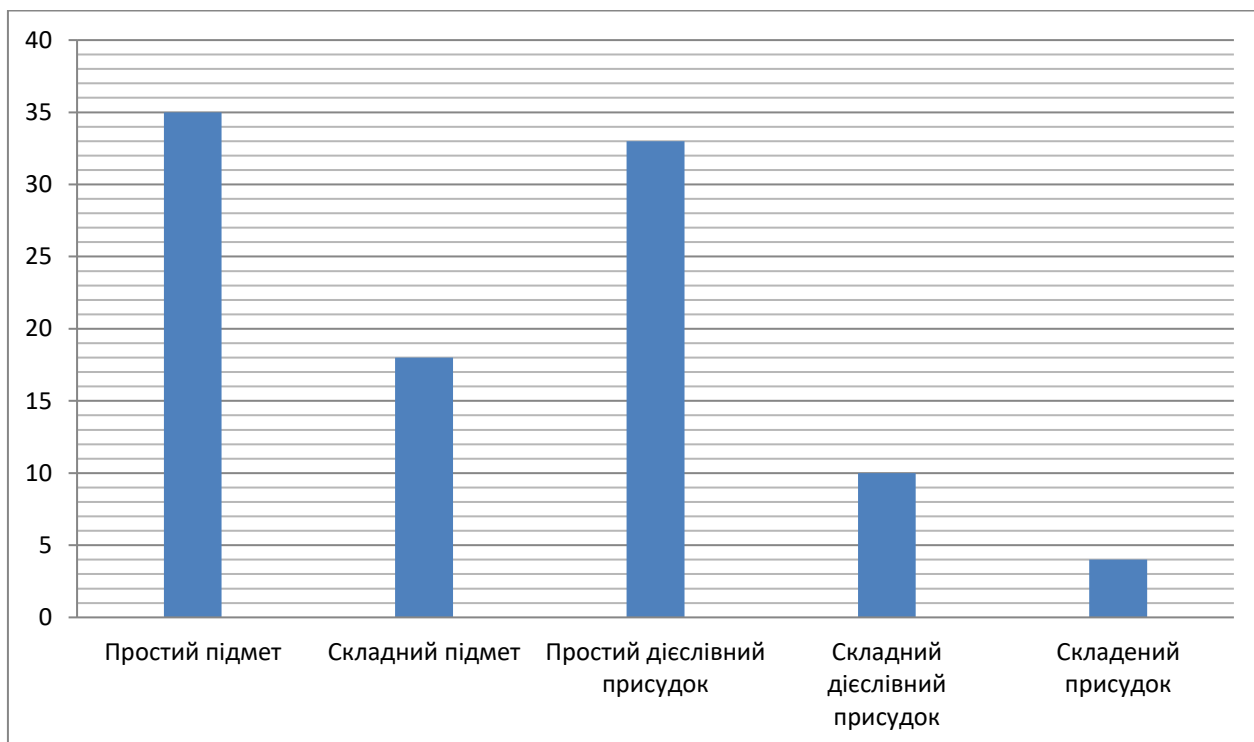
2.2. Особливості функціонування головних членів речення

2.2.1. Підмет, його різновиди

Реалізація в будові речення одного із синтаксичних зв'язків передбачає наявність у простому двоскладному реченні предикативного центру, що утворений поєднанням рівноправних і взаємозалежних у формально-синтаксичному плані підмета і присудка.

Як засвідчує теоретична література, позицію підмета може займати будь-яка частина мови. Для того, щоб зреалізувати свою семантику чи комунікативну самодостатність, цей компонент речення може виражатися, як

однією словоформою, так і словосполученням або навіть реченням. Відтак за будовою підмети поділяються на прості і складені. Загальну картину функціонування головних членів речення у джерельній базі можна побачити на поданій нижче діаграмі.

Як засвідчує аналіз джерельної бази, письменник у текстах проаналізованих творів зі значною частотністю використовує **прості підмети** (35%), виражені іменником у формі називного відмінку, наприклад: *Тяжка праця* дуже зарані зігнула його стан (2); *Настала весна* (2); *В вікно блиснули зірки* (2); *Надворі летіло павутиння* (2); *Хата* потонула в старому садку (3); *Гроші* втікали до шинкаря (3); *Паничина* поклала на Кайдашеві свій напечаток (3); *Голод* затяг йому живіт (3); окрім того, **прості підмети**, виражені займенниковим іменником з предметно-вказівним значення, які постають як еквіваленти іменників. Особові займенники виступають допоміжним засобом у реалізації категорії персональності, яку загалом передає особова форма дієслова, наприклад: *Він* попрямував до дівчат (2); *Вона* мене зовсім не має за матір (3); *Він* звечора таки добре випив у шинку

(3); **Я** й в своїй матері не була наймичкою (3); **Вони** поглядали одна на одну спідлоба (3).

Функцію підмета можуть реалізовувати й інші займенники – вказівні займенники: **Це** не Запорожці (3); **Це** все недурно! (1) **Це** врятує його (1).

Частими є підмети виражені означальним займенником *весь* у різних формах *все, всі*, що узагальнено-абстрактно називають головних учасників ситуації. Наприклад: **Всі** в дворі замовкли (2); **Всі** вечеряли мовчки (3); **Всі** поглядали на ректорські вікна (1).

Щодо інших частин мови в позиції підмета, то у його функції вони виступають лише як субстантивовані, тобто у тих випадках, коли виражають не властиве їм предметне значення. Найчастотнішими для процесу субстантивації є слова, що пов'язані з предметністю, – прикметники, займенникові прикметники, числівники: **Стара** не поклала своїми руками ні одного валька глини (3); **Одна** поглядала на другу скося (1); **Щось** воно та недурно! (1); **Щось** та повинно бути! (1); **Щось** та буде! (1); **Старого** неначе хто вищипнув (3); **Молоді** жили спочатку мирно (1); **Кожній** хотілось марити мріями (1). Таке явище переходу повністю змінює характерні для цих слів граматичні категорії: означальна семантика змінюється на предметну, з пояснювальних вони стають пояснюваними, означальне слово у формі називного відмінка набуває ознак граматичної незалежності. Проте автор полюбляє використовувати такий засіб вираження підмета, тим самим підкреслюючи якісь індивідуальні риси героїв.

За нашими даними, поодинокими є підмети, позицію яких займають незмінні слова, вигуки, семантичне значення яких наближається до іменника, що із граматичної позиції може узгоджуватися із означальними поширювачами.

Джерельна база засвідчила використання у структурі простих речень підметів у формі непрямого відмінка, якщо йде акцент на неточності інформації про головного учасника події. Наприклад: **Друга половина** пішла

на Поділ до академії (1); На калині вже червоніли **кетяги ягід** (2); В хаті було **повнісінько людей** (2); Минуло **більше хвилини** (1).

Досить поширеними є прості підмети, ускладнені займенниковою часткою, що виконує функцію підсилення, на зразок: **Вся сім'я** в Джериній хаті наче ожила (2); **Усі дівчата** здивувались (3); **Вся** Кайдашева садиба ніби дихала холодком (3); **Всі жінці** стояли мовчки (2); **Всі люди** на кутку спали (2); **Все село** гуляло на весіллях (2); **Усе село** наче в розкішних алеях (2). Автор ніби намагається переконати читачів у точній кількості головних учасників ситуації.

Поодинокими, проте надзвичайно інформативними, є речення із підметами, позицію яких займають словосполучення, головному слову котрих не характерне предметне значення (числівники, займенники, прикметники) або семантично незавершене і тому доповнюється залежними словами. Такі підмети є аналітичними за характером вираження предметне і граматичне значення, оскільки реалізуються різними словоформами. Наприклад: **Починалось бабине літо** (2); **Друга половина** пішла на Поділ до академії (1); **Обидві вони** були дуже розумні (1); **Завела мене нечиста сила аж у богуславський ліс** (3).

Карткова база засвідчила, що в ролі **складеного підмета** (18%) І.С.Нечуй-Левицький зазвичай використовував сполучення слів, які виражаються неозначено-кількісними або збірними числівниками з іменниками у формі Н.в. та Р.в., що вказує на неточність, узагальненість, наприклад: **В самому кінці було видно три убогі хатини** (3); **Шість чоловіка** ввійшли в ліс (2); **В церкві вінчалось разом десять пар молодих** (2); **Там спала сотня-друга прочан** (1); **На здоровому полумиску лежало двоє маленьких курчаток** наче дві перепелиці (4). Такий різновид підмета реалізує предметно-кількісні відношення. Як бачимо, числівнику не характерне предметне значення, однак саме називний відмінок, будучи формальним показником, є засобом вираження граматичного значення підмета, що вказує на речовинність.

Ми з'ясували, що в аналізованих текстах творів часом трапляються словосполучення із займенниковими числівниками *багато, чимало, стільки, декілька*: *Під самою церквою спало на землі покотом **кілька сотень богомольців** з усієї України (1); В шинку було **кілька чоловіків** (3); До його пристало **кілька голосів** (1); В вас таки **багатенько людей** (4).*

Також нами зафіксовано поодинокі структури із словосполученнями з іменниками кількісного значення *половина, десяток*: ***Половина Мотрі** теліпалась на стіні (3).*

Джерельна база містить приклади речень, у яких функціують складні підмети з іменниками на позначення обсягу, міри, сукупності, з якими поєднуються окремі слова: *В темних алеях Братства гуляли **купа студентів** (1); Поперед його йшла **купа дівчат** з серпами (2); **Цілі купи міщан** сновигали по менших алеях (1); Не в одну голову запала **крапля світу й думок** од його лекцій (1); **Макітра вареників** звалила Балабуху на постіль (4). Ця група прикладів є показовою, оскільки предметне значення є виразним завдяки тому, що головне і залежне слово підсилюють загальне значення.*

Аналіз карткового матеріалу засвідчив, що в аналізованому доробку І.С.Нечуя-Левицького трапляються поодинокі приклади простих структур із підметами, які виражаються словосполученнями із значенням вибірності, утворені із числівника або займенника у формі Н.в. та Р.в. з прийменником *з*. Такі варіанти підметів виконують функцію вибірконості, що обмежена головним словом, якому не характерне предметне значення, проте саме воно реалізує граматичне значення підмета: ***Кожний** з них почав думати (1).* Як бачимо, головний компонент названих підметів не має значення предметності, проте у його складі він виражає такі відтінки значення, які не може передати однослівний підмет. Це і пояснює функціонування таких підметів-словосполучень.

Наше дослідження мови аналізованих творів показало, що поширеними є структури із соціативними підметами, які складаються з двох повнозначних слів. Форма називного відмінка в поєднанні із формою орудного разом із

прийменником **з** вказують на значення сумісності, наприклад: *Марта з Степанидою все сиділи коло вікна* (1); *Кайдашиха з синами вже повечеряла* (3); *Ми з сестрою дуже любимо квітки* (1); *Баба з Килиною внесли довгий стіл* (4); *Карпо з Мотрею прибігли додому* (3). Такий тип підмета вказує на значно меншу злитість синтаксичної неподільності словосполучення. А відтак для забезпечення реалізації змісту ситуації її слід підтримувати спеціальними формами присудка – множиною: *Ввечері Нимидора з Джериною принесли в ряднах одважене панське прядиво* (2). Як бачимо, усі присудки при таких підметах стоять у формі множини.

Отже, аналіз карткового матеріалу засвідчив, що основним засобом вираження підмета у текстах творів І.С.Нечуя-Левицького є іменник, рідше займенник у формі називного відмінку. Подеколи роль підмета виконують субстантивовані слова та словосполучення.

2.2.2. Присудок, його різновиди

Другим компонентом предикативного центру двоскладного речення, що відтворює конкретну ситуацію, є присудок, граматичні категорії якого передбачаються та узгоджуються з підметом, і навпаки.

Залежно від реалізації синтаксичного та граматичного значення усі підмети виражаються синтетичними або аналітичними засобами вираження і поділяються за будовою на прості, складні і складені.

Присудок є організаційним, композиційним та смисловим центром речення і виражає два значення:

1. конкретне, лексичне;
2. граматичне – віднесеність предмета, що конкретизується, до дійсності [113].

За нашими даними, в аналізованих творах І.С.Нечуя-Левицького найчастіше функціює **простий дієслівний присудок** – 33 % (від загальної кількості проаналізованих присудків, вичленуваних із речень творчого доробку). Це типова форма вираження присудка двоскладного речення у

картковому матеріалі, насамперед, через так звану «пристосованість» до реалізації предикативної семантики.

Дослідження засвідчило, що письменник традиційно використовує цей вид присудка формами дієслів у теперішньому, минулому та майбутньому часах дійсного способу, рідше наказового та умовного способів: *Він зненавидів свого пана* (2); *Ціпи блискали на сонці* (2); *Надворі стояла суша* (2); *Надворі вже зовсім потемніло* (2); *Незнайомі дівчини не було між ними* (2) *Микола тихо промовив* (2); *Починало вечоріть* (2); *Була неділя* (2); *Миколі заманулось її впіймать...* (2); *Вода під колесами шуміла* (3); *На одному камені під вербою сиділа Мелашка* (3).

Нами виділені поодинокі структури із присудками, які виражені фразеологізмами дієслівного типу, котрими автор робить спроби підкреслити дії чи риси головних героїв (тобто підметом), наприклад: *Нимидора наче знов на світ народилась* (2).

Прості форми присудків автор перетворює на ускладнені, за умови передавання різноманітних відтінки значення за допомогою додаткових граматичних засобів. Досить продуктивний спосіб вираження ідіостилю письменника. Зазвичай ускладнення простих дієслівних присудків здійснюється додаванням спеціальних часток чи повторення слів. У функції часток, за нашими даними, можуть виступати форми на зразок *так і, собі, ніби*: *В вас таки багатенько людей* (4); *Там її так і ждав Микола* (2).

Зрідка у творах може ускладнювати форму дієслівного простого присудка частка *собі*: *Старий Джеря й собі готувався до весілля* (2); *Вона хоче прясти собі на полотно нарізно од нас* (3); *Баба Палажка й собі вдарила перед стільцем три поклони* (3).

Своє бачення порівняння дій автор бачить, реалізуючи це мовними засобами завдяки порівняльній частці *ніби, наче*: *Вся сім'я в Джериній хаті наче ожила* (2); *Ой півень неначе розігнав дідьків для Бжозовського* (2); *На ставу ніби плаває маленький острівець з високими старими тополями та осоками* (2); *Вся Кайдашева садиба ніби дихала холодком* (3); *Старого*

неначе хто вищипнув (3); Жита ніби дрімали (3). Такого зразка присудки надзвичайно полюбiliся І.С.Нечуєм-Левицьким.

Наше дослідження засвідчило, що в аналізованих творах І.С.Нечуя-Левицького з частотністю вживання у 10% трапляються **складні присудки**, які утворені за типовим зразком: поєднанням повнозначного слова, що реалізує основне лексичне значення, та допоміжними словами, що окреслюють граматичне значення.

О. Потебня так розуміє природу складеного присудка: «Ім'я може бути частиною складеного присудка, тобто такого, жодна з частин якого сама по собі не може бути названа присудком» [113].

Структура складеного присудка передбачає своєрідну типологію: розрізняють складений дієслівний та складений іменний.

Як відомо, сучасна лінгвістика уніфікувала групи допоміжних дієслів у **складеному дієслівному присудку**, виділивши модальні та фазові. Ці слова є особовими формами фазових і модальних дієслів, котрі виражають його модально-часове значення, тим самим доповнюючи лексичне значення присудка. Наприклад: *Молодиці на селі почали вставати вдосвіта прями (3); Вже в глузу північ почали накривати столи (4); З села почали збігатись люди (3); Спершу почали забігати з однієї хати в другу діти (3).*

Картковий матеріал показав, що твори письменника містять речення з допоміжними фазовими дієсловами на позначення початку, продовження або завершення дії. Автор, зазвичай, інформацію про початок дії реалізує дієсловом *почати* (і його синонімами): *Сини почали знов розмовлять (3); Вона збиралась мазать червоною глиною припічок (3); Надвечір дівчата почали розходитись (3).* Очевидно, автор має бажання бути точним у характеристиці ситуацію, тому саме ця фазова частка є найпоширенішою з-поміж усіх.

Окрім того, вказівку на початок дії містить допоміжне дієслово *стати*, що відрізняється від інших фазових дієслів більшою абстрактністю: *Микола став жать на своїй постаті поруч з Нимидорою (2); Кайдашеві стало веселіше (3); Очі її з блискучих стали матові (1).*

Дієслівна одиниця *продовжувати* та її синоніми передають значення тривання події: *Мотрю продовжувала брати злість* (3). Значення закінчення дії надає дієслово *перестати* і його синонім – *припинити*: *Кайдашиха перестала вже лаятися* (3); *Він перестав пити на той час дідьки перестали йому привиджуватися* (3).

Аналіз джерельного матеріалу показав, що не поширеними в аналізованих творах письменника є прості структури з допоміжними модальними дієсловами, що вказують на бажаність та можливість дії. Їх функція насамперед реалізація граматичного значення.

Ми вичленували будови з допоміжними модальними дієсловами, з-поміж яких виділяють форми зі значенням можливості чи неможливості дії: *Багата Лавра не спромоглася поставити гостиницю для народу* (3); *Важкий Карпо в здорових чоботях ніяк не міг догнать матері* (3); *Мелашка не могла заснути* (3); речення з модальними дієсловами *мати*, *мусити* зі значенням повинності: *Утренья мала початись в третій годині опівночі* (3); *Люди мусили годувать качок своєю пашнею* (2); речення з модальними дієсловами з різними відтінками волевиявлення (бажаності, готовності, згоди тощо): *Мотрі хотілось пожартувать з Карпом* (3); *Йому хотілось одмолитись за свій гріх* (3); *Вона хоче прясти собі на полотно нарізно од нас* (3); *Вона хоче обідать окремо* (3); *Для неї так хотілось побачити всі дива* (3).

Нами зафіксовано поодинокі речення з модальними дієсловами зі значенням суб'єктивно-емоційної оцінки: *Лаврінові стало жаль молодой жінки* (3); структури з фразеологічними сполуками дієслівного значення, переважно на базі слова *мати*: *Вони мали б відпочити кілька днів* (3). На думку К.Ф.Шульжука, модальні допоміжні дієслова не так тісно зливаються з інфінітивами, як фазові, бо більшою мірою зберігають відтінки значення, не обмежені з погляду категорії виду [113].

Замість модальних дієслів можуть уживатися дієслівні фразеологічні сполучення чи описові дієслівно – іменні звороти, тобто **складені присудки**, які у творах письменника є раритетними – 4%.

За нашими даними, у складеному дієслівному присудку зазвичай інфінітив вказує на суб'єктність: *Люди мушили годувать качок своєю пашиною* (2); *Не можна мені до тебе на вулицю виходить* (2); *І філософ мусив кидать Канта* (1); *Він спробував писать лекції* (1)

Частотними для текстів творів І.С.Нечуя-Левицького є речення зі **складеним іменним присудком**, який утворений поєднанням особової форми дієслова-зв'язки та іменної частини, позицію якої можуть займати форми іменників, займенників, прикметників, числівників, дієприкметників.

За допомогою дієслівної зв'язки відбувається узгодження підмета і присудка в числі та особі, а також вона реалізує значення синтаксичних категорій часу і способу, надаючи граматичного оформлення складеному іменному присудку.

На думку К.Ф. Шульжука, власне граматичними є три зв'язки такі як: *бути, являти собою, становити* [113].

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що найбільш поширеною в доробку письменника є зв'язка *бути*, яка у структурі іменного присудка зазвичай стоїть поряд з формою називного та орудного відмінків іменного компонента та зрідка в аналізованих творах знахідного відмінка з прийменником *за*, напр.: *Панський хліб був вже вижатий* (2); *Дядина моя була для мене дуже люта* (2); *Широкі ворота з хворосту були одчинені навстіж* (3); *Між тими рожками були припилені золоті колоски пшениці* (1).

За нашими даними, поодинокими в аналізованих синтаксичних конструкціях І.С.Нечуя-Левицького є імпліцитна дієслово-зв'язка *бути* у теперішньому часі, напр.: *Тут попаді дуже зубаті* (1); *Яка ти чудна!* (1); *Ми в цьому рівня* (1); *Хода її тверда* (1). Як відомо, більшою мірою експліцитність цієї одиниці характерна науковому стилю.

Зазвичай, як показує джерельна база, у простих структурах вживається дієслівна зв'язка *бути* в минулому, значно рідше в майбутньому часі; щодо умовного та наказового способу, то він не характерний ідіостилу письменника, проте фіксується джерельною базою, напр.: *Лаврінове молоде*

довгасте лице було рум'яне (3); Він був схожий з виду на матір (3); Маруся була сердита (3); Але будь же тихіша (1); Сон його був важкий, тривожний (1); Воздвиженському було сором (1); Покої були дуже старі (1).

Нами не зафіксовано побудови, у яких зв'язка *бути* поєднується із іменною частиною прийменниково-іменникової сполуки у формі З.в.

Ускладнена модель присудка, у якій поєднано складений дієслівний та складений іменний присудки, утворюють **трикомпонентні присудки**. На думку Л. Булаховського «присудок набирає властивості включати в свій склад чимраз більше слів. Мислення відбувається не настільки парами слів, скільки цілими розгорненими словесними комплексами» [67, с. 205]. Наше дослідження засвідчило, що ідіостиллю автора не притаманні такі структури.

На думку Б. Кулика, такий вид присудків є складним, маючи на увазі присудки з двох компонентів, які є повнозначними частинами мови, або ж з трьох чи чотирьох, серед яких повинна бути зв'язка.

Отже, присудок є однією з визначальних граматичних категорій формального рівня речення. У творчому доробку І.С.Нечуя-Левицького регулярно функціують простий і складений дієслівний присудки, повноцінно реалізуючи необхідну семантику.

2.3. Особливості функціювання другорядних членів речення

2.3.1. Означення, його різновиди

Компонентне наповнення структури простого речення, створюючи певну семантику, дає можливість простежити цікаві явища, здійснити порівняння будов речень з різних мов, реалізовувати за допомогою мовних засобів свої думки, самостійно досліджувати синтаксичні одиниці. Таке значення для змісту речення, що відображає реальну дійсність, забезпечують у структурі синтаксичної одиниці-конструкції другорядні члени речення.

У текстах творів І.С.Нечуя-Левицького нами зафіксовано певну частотність (33 % від загальної кількості проаналізованих другорядних членів речення) у функціюванні **означення**, яке реалізує прислівне значення підрядного різновиду синтаксичного зв'язку, є здебільшого передбачуваним компонентом у структурі простого речення, але необов'язковим. Семантика присубстантивності відрізняє його від додатка і обставини.

Означення як другорядний член речення, вказуючи на ознаку предмета, синтаксично залежить від іменника, та набуває статусу узгодженого чи неузгодженого компонента речення.

Аналіз джерельної бази показав, що письменник у своїх повістях надає перевагу узгодженим означенням над неузгодженими. Типовими є, зокрема, означення, виражені прикметником, що узгоджується з означуваним іменником у категоріях роду, числа та відмінку або ж у числа та відмінку, наприклад: *Він присів у самісінькому куточку під покрівлею* (2); *Як я помордувалась з його малими дітьми* (2); *Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву* (2); *Коло хати ріс невеликий старий садочок* (2); *На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки* (3); *Серед села Раставиця входить в широкий ставок* (2).

Нами зафіксовано поодинокі приклади структур, у яких у ролі означення виступають займенники та числівники прикметникової форми на зразок: *Де вона взялася в нашому селі?* (2); *Очі її з блискучих стали матові* (1); *З того часу Лаврін загарбав хазяйство в свої руки* (3); *Другий глиняник з білою глиною стояв коло порога* (3)

Крім того, у своїх творах І.С.Нечуй-Левицький намагається вдало використати прикладки для зосередження уваги на характеристиці предмету та естетично надати йому другу назву. Загалом використовуються прикладки, які традиційно характеризують особу за місцем проживання, національною належністю та соціальним походженням: *Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка*

Раставиця (2); *Мати знов почала мову про багатирку Варку* (2); *Я родом з присілка Скрипчинців* (2).

Непоширеними в нашій картотеці є структури із неузгодженими означеннями, які зазвичай виражені формами непрямих відмінків без прийменників або з прийменниками (передусім із прийменником *з* (зі) + Р.та О. в.; з прийменником *у* (в) у М.в.: *Дівчата вгледіли на леваді кущ калини* (2); *Джерин садок завітчався білим цвітом* (2) *Широкі ворота з хворосту були одчинені навстіж* (3); *Коло кухарського куреня стояв здоровий курінь з очерету для цілої ватаги* (2).

Особливістю ідіостилю письменника, який був справжнім творцем слова, стало послідовне використання у структурі простого формально елементарного речення для уточнення, конкретизації якісної характеристики багатьох ситуацій, дій, руху послідовно кількох означень, аби краще передати задум автора зосередитися на всебічності інформації. Щодо порядку розташування таких означень, то зазвичай вони стоять перед означуваним словом, традиційно відтворюючи класичну нормативність граматичного устрою сучасної української мови. Наприклад: *Сумний зимній вечір заглянув через вікна в хату* (3); *Коло хат зеленіють густі старі садки* (3); *Над долинами стоїть сизий легкий туман* (3); *Вже настав гарячий робітний час* (4); *Зараз за домом ріс старий розкішний сад* (4); *Вже зайнялась довга здорова клуня* (2).

2.3.2. Додаток, його різновиди

Аналіз карткового матеріалу засвідчив, що прості елементарні речення з **додатками** в аналізованому доробку І.С.Нечуя-Левицького займають 32,5 % від загальної кількості проаналізованих конструкцій із другорядними компонентами.

Функція додатка як другорядного члена речення полягає у називанні об'єкта, на який спрямована дія. Оскільки йому належить важлива роль у

формуванні синтаксичної поширеності структури простого речення, він деколи є обов'язковим або прогнозованим компонентом для реалізації змісту.

Як відомо, уперше термін **додаток** запропонував І. Нечуй-Левицький у «Граматичі української мови» (1914 р.).

Нами зафіксовано незначну групу речень із непрямым додатком, напр.: *В мене аж сльози навертаються на очі* (2); *Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі* (2); *Слідком за нею пішов і син* (2); *Пісня сама наверталась їй на думку* (2); *Осаула замахнувся на Миколу нагайкою* (2); *Весільний час одразу вийшов у всіх з голови* (2); найчастотнішим у текстах творів є прямі додатки, зокрема, ті, котрі означають предмет, на який переходить дія: *Нимидора показала йому синяк на спині* (2); *Скрипчинський пан згодився одпустить Нимидору* (2); *Ввечері смерком одвезли молоду в Вербівку* (2); *То віз снопи Кайдаш з двома синами* (3).

Значна частотність характерна додаткам на зразок *Нимидора розказала матері за розмову з ним на городі* (2) *Карпо найняв музики дівчатам* (3), що означають предмет, який є наслідком відповідної дії; додатки, які конкретизують значення опорного дієслова, виконуючи з'ясувальну функцію: *Прийшов шинкар за грішми* (2); додатки, які залежать від обмеженої групи безособових дієслів фізичного стану, що є головним членом в односкладному безособовому реченні є не характерними ідіостиллю автора.

Нами зафіксовано декілька речень з непрямыми прийменниковими додатками: із прийменником *до* у формі Р.в., який вживається з дієсловами на позначення спрямування дії, виконуваної суб'єктом та з прийменником *на*, який вживається після дієслова, що має значення дотику до об'єкта, наприклад: *Дашкович пішов подивиться на хазяйство старого батька* (4); *І вона йшла з відрами на коромислі* (4); *Прийшов шинкар за грішми* (2); *Мене взяв до себе дядько* (2).

Картотека ілюстративного матеріалу показав, що найчастіше у простих синтаксичних структурах письменник використовує прямі додатки, що, зазвичай, означають предмет, на який дія переходить; менш частотними є

прямі додатки, що номінують предмет, який є наслідком відповідної дії; додатки, виражені непрямыми іменниками з прийменниками *до, на*, становлять невеликий відсоток; додатки, які конкретизують значення опорного дієслова, виконуючи при цьому з'ясувальну функцію, є малопоширеними.

2.3.3. Обставина, її різновиди

З-поміж другорядних членів речення **обставинам** належить особливе місце. Проаналізований творчий доробок автора передає нам сюжетні лінії про реальність життя кількох поколінь, життєві ситуації, емоції, психологізм, тому зрозуміло, що спадщина письменника насичена тими компонентами речення, які мають різне призначення, виконують функції, забезпечуючи речення повнотою змісту: називають зовнішні обставини, за яких відбувається дія → супровідні члени (часова, локативна семантики), напр.: *Сонце било промінням з-за причілка* (2); *Лаврін проворно совав заступом по землі* (3); *Мотря вийшла з хати з глиняником у руках* (3); *Кунятиме над роботою цілий день* (2); акцентують на своєрідних стимулах, мотивах дій → зумовлювані обставини (причина, мета, допуст, умова): *Вона втерла крадькома сльози рукавом* (3); *Одна курка крикнула спросоння* (2); *Сім'я сіла вечеряти коло порога надворі* (2); *Чарка частіше пішла кругом стола* (3); *Вона хоче обідать окремо* (3).

Семантична самостійність, яка передбачає формально-синтаксичну незалежність у структурі простої конструкції є головною рисою обставин, яка характерна усім його різновидам.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що оскільки аналізовані твори – це повісті, у яких І.С.Нечуй-Левицький розповідає про реалістичні події із життя різних прошарків суспільства, тому природно, що найчастіше автор використав обставини **обставинами місця** (31 %), що зосереджують увагу на актуальності інформації про місце чи напрям руху та **обставини часу** (30 %), що вказують на супровід основної ситуації даними про час виконання дії,

стану. Авторська мета – забезпечити зміст твору точною та необхідною для допитливого читача інформацією через використання обставин.

З-поміж обставин місця найчастотнішими є власне обставини місця, які в синтаксичних структурах чітко інформують читача про локалізацію у просторі, наприклад: *Нимидора поливала розсаду на грядках* (2); *Над полем миготіло марево* (2); *За річкою заспівали на вулиці дівчата* (2); *В той час на вулиці між вербами затупотів кінь* (2); *В лузі десь далеко кувала зозуля* (2); *Мотря стояла під хатою проти білої стіни* (3); *На дзвіниці вдарили в дзвін* (3); *Вони пішли греблею* (3); *Карпо спинився під вербою на греблі* (3).

Менш поширену за функціонуванням групу становлять обставини, які вказують на напрям дії чи стану та які розповідають про кінцеву чи вихідну точку поширення дії чи стану: *Микола носив воду з Раставиці* (2); *Тихою ходою смутний Микола подибає додому* (2); *Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село* (2); *Сонце скотилось на захід* (2); *Народ рушив з двору* (2); *Вона дійшла до Кайдашевого двору* (3); *Дорога од млина розходилась на три шляхи* (3).

Наша джерельна база показала, що автор часто намагається зацентувати увагу на часовому відліку життя чи актуальних подіях сьогодення як головних, так і другорядних героїв повістей. Типові обставини часу виражаються аналітичними прислівниками чи прийменниково-відмінковими формами. Наприклад: *Од учорашнього дня вона не виходила в його з думки* (3); *Після Другої Пречистої Карпо повінчався з Мотрею* (3); *Другого дня вранці Мотря замітала сіни* (3); *Раз перед Зеленими святками Кайдаш послав Лавріна до млина* (3); *Через годину широко одчинились двері* (1); *Вже в глузу північ почали накривати столи* (1); *Лаврін приїхав додому аж опівночі* (3).

Поширеними в аналізованих творах є прості формально елементарні речення з **обставиною мети** (18 %), які традиційно вказують на мету дії: *Дівчата збирались на гулянку під корчмою* (3); *Молодиці на селі почали вставати вдосвіта прясти* (3); *Мотря кинулась насипать галушки в миску*

(3); *Мотря співала **на злість** свекрусі голосно на всі сїни* (3); *Сестри приходили одна до одної **в гості*** (1); *Мелашка побігла до сусіди **позичать** хліба на обід* (3); *Уся громада зійшлась в його двір **на поминальний обід*** (1); *Вона пішла в хату до Онисі **на пораду*** (1). Як бачимо, автор засвідчує свій інтелектуальний потенціал за рахунок використання лаконічних, але інформативних компонентів, що використано як стимул для читача – думайте, аналізуйте.

Нечастотною є група **обставин причин** (10 %), що вказують на причину дії чи виникнення стану, які переживає головний учасник ситуації. Автор намагається за рахунок різних форм вираження підштовхнути читача до якихось роздумів. Це конструкція на зразок: *В неділю вранці перед службою Мотря Довбишівна прибиралась **до церкви*** (3).

Щодо обставин **способу дії** (5 %) та **обставини міри і ступеня** (4 %), то у структурі аналізованих простих речень вони функціують майже з однаковою частотністю, є непоширеними, проте інформативно значущими для змісту конструкцій, що відтворюють реальну ситуацію.

Ми зафіксували найтипівіші приклади цих компонентів:

- **способу дії**, наприклад: *Часом вона в своїй розмові несамохіть вкидала слова пісень* (3); *Всі жєнці стояли мовчки*(2); *Мотря мовчки лузала насіння* (3); *Сонце тихо сідало за сєлом* (2); *Вони поглядали одна на другу спідлоба* (3); *Вона хоче обідать окремо* (3). Як бачимо, автор за допомогою цих компонентів підштовхує читачів зорієнтуватися у якості дії чи стану, натякає на розумінні способів здійснення дії, а використання різних лексем, які заповнюють ці позиції, засвідчує досконале володіння мовою;
- **обставини міри і ступеня**, наприклад: *Кайдашиха через силу проковтнула шматочок* (3); *Тихий вітер лєдвє ворушився* (2); *Густо-прегусто висипали зорі на небі* (2); *Ввечері в Джєриній хаті лєдвє блимав каганєць* (2); *Чарка частіше пішла кругом стола* (3); *Воли лєниво сунулись по дорозі* (3). Функціювання цих компонентів у творчому доробку зосереджує увагу на кількісній характеристиці вияву дії, стану чи ознаку.

Нами зафіксовано поодинокі синтаксичні структури з **обставинами допустовості** (2%), які не характерні ідіостилію І.С.Нечуя-Левицького. Це конструкції на зразок *Попри вечірню пору, спека стояла нестерпна* (3).

Наше дослідження засвідчило, що І.С.Нечуй-Левицький, будучи знавцем і творцем української мови мав свої уподобання у формуванні структурних схем простих елементарних речень.

Типовою моделлю для його ідеостилію письменника є конструкція, у якій автор намагається поєднати в одній структурі супровідну інформацію різних семантичних типів, тим самим нанизавши семантику інформативністю. Це речення на зразок:

- *Над долинами стоїть сизий легкий туман* (3) – обставина + присудок + означення + означення + підмет;
- *Микола ледве наляпав ногами в кропиві сухий спорохнявілий пеньок* (2) – підмет + обставина + присудок + додаток + додаток + означення + означення + додаток;
- *Був пишний тихий літній вечір* (2) – дієслівна зв'язка + іменна частина присудка + підмет.

Отже, аналіз карткового матеріалу засвідчив значну кількість простих речень з різними типами обставин, які реалізують авторське завдання допомогти читачеві поглибити знання про життєву ситуацію героїв, місце та час перебування, причини та мету якихось вчинків, уточнити їх стани.

Висновки до 2 розділу

Аналіз джерельної бази засвідчив, що з однаковою частотністю в аналізованому творчому доробку І.С.Нечуя-Левицького використано як головні, так і другорядні члени речення,

Головні члени речення, функціуючи в палітрі простих речень письменника, збагачують нашу мову мовними зворотами, збільшуючи кількість можливих паралельних конструкцій, вказують не тільки на

виконавців дії чи носіїв стану та конкретизують саму дію чи стан, але і часто налаштовують читача на обов'язкову передбачуваність у структурі речення об'єктів дії.

Автор, уникаючи накопичення повторення інформації у своїх творах, намагається словесно позначити додаткові повідомлення, виражені другорядними членами речення, тим самим виявляючи свою індивідуальну позицію та ставлення до обговорюваної ситуації, змальованих подій у творі.

Речення з другорядними членами розкривають додаткову інформацію, уточнювального характеру, яку хоче передати письменник про ту чи іншу подію в деталях чи тільки натяком на суть, вносячи додаткові елементи повідомлення про предмет чи явище навколишньої дійсності, що вказують на певні обставини протікання дії чи процесу, а також на їх властивості.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦИФІКА БУДОВИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

3.1. Проблеми дослідження семантико-синтаксичної структури простого речення

Початок інтенсивного вивчення основ синтаксичної семантики, основні поняття якої пов'язані з розглядом об'єктивно змісту речення як відображення чи зображення певного явища реальної дійсності, вплинули на зацікавленість мовознавцями у другій половині ХХ ст. семантикою речення.

Дослідники синтаксису, які є прихильниками функційності при дослідженні речення як основної комунікативної одиниці, зупинилися на розмежуванні трьох аспектів у його характеристиці.

Напрямок багатоаспектності та питання семантичного синтаксису в зарубіжному мовознавстві розробляли Ч. Філмор, У. Л. Чейф, Н. Д. Арутюнова, С. Д. Кацнельсон, Н. Ю. Шведова, В. Г. Гак, А. М. Мухін, В. А. Белошапкова, В. В. Богданов, Ю. Д. Апресян та ін. Вітчизняну лінгвістику презентує плеяда таких науковців, як О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, В. М. Русанівський, К. Г. Городенська, В. І. Кононенко, С. Я. Єрмоленко, К. Ф. Шульжук, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька та ін.

Виокремлення трьох напрямків у дослідженні синтаксису докорінно змінило сфери інтересів лінгвістів. На перший план вийшов аналіз компонентного наповнення семантики мовних форм речення, які забезпечують відтворення явища реальної чи ірреальної об'єктивної дійсності.

Різноманіття підходів до детального вивчення семантики синтаксичних категорій, відсутність однозначної уніфікації при трактуванні зумовили різні тлумачення семантичної природи речення. На думку Й. Ф. Андерша, складна природа самого змісту речення охоплює три рівні його представлення.

Прибічники денотативного підходу, досліджуючи зв'язок речення з реальними ситуаціями, акцентують увагу на семантичному змісті, в основі якого лежать потенційні властивості предиката, що безпосередньо впливає на кількість компонентів з позначенням предметів, підкреслює їх ознаки та відношення між ними. Таке поєднання формує семантичну модель-схему ситуації – пропозицію.

Мовознавці, апологети другого логіко-семантичного підходу, не відкидаючи деякі теоретичні досягнення представників денотативного напрямку, характеризують речення як відображення в ньому пізнання світу людиною. «Він характеризується через співвідношення з логічними структурами і репрезентацією в реченнєвій структурі відповідних логічних категорій» [3, с.39].

Основи мовно-семантичного підходу зорієнтовані на реалізацію смислових характеристик лексичних компонентів і відношення між ними, що лягло в основу семантико-синтаксичної структури.

Варто відзначити дослідження, у яких прихильники так званої «формально-синтаксичної семантики» враховували співвідношення граматичної і семантичної структур речень, роль формальної організації речення в реалізації її семантичних особливостей. Н. Ю. Шведова подібну семантику речення пропонує називати «семантикою структурної схеми речення». В українському мовознавстві подібні погляди довгий час поглиблювала Н. Л. Іваницька.

Отже, теоретична база кожного із рівнів формується на власному усвідомленні семантичної структури речення. Однак, як зазначає Й. Ф. Андерш, між ними існують певні ієрархічні відношення: денотативний є основою для логіко-семантичного, на якому ґрунтується мовно-семантичний. Саме в межах останнього встановлюється семантична структура речення в тісному зв'язку з його формально-синтаксичною організацією [3, с. 39].

Кожна семантична модель речення має свою компонентну наповнюваність, яка допомагає реалізувати загальне значення конструкції, а

відтак дати назву позамовній дійсності. Така функція елементів орієнтована на семантико-синтаксичний рівень, який, відображаючи характер ситуації, формується знаками семантичної природи – синтаксемами, котрі є абстрактними мінімальними одиницями семантичного типу, що виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень [115, с. 128].

Предикат, що є основним елементом цього рівня синтаксичної будови, володіючи певними сполучувальними потенційними можливостями, обумовлює місця «учасників» ситуації – субстанційних синтаксем. Типологія предикатів здійснюється за характерним їм значенням та належністю до повнозначних частин мови.

Попри значну теоретичну базу, питання виділення семантичних розрядів предикатів і надалі є актуальним для науковців у лінгвістиці. Натепер всебічно обґрунтованою є позиція щодо виокремлення трьох типів предикатів, яким властиві граматичні властивості дієслова (предикат дії, предикат стану, предикат процесу).

Варто зазначити, що найбільшим внеском у вітчизняну граматичну науку стала розробка та попередня уніфікація питання семантичного розмежування цих одиниць І. Р. Вихованцем. Уперше в українському мовознавстві виділивши предикати якості в окремий семантичний тип, спробував чітко обумовити відмежування їх від дієслівних ознакових слів. Натепер вважається, що ця характеристика є досить повною і докладною. Окрім того, він зробив спробу поглибити аналіз локативних предикатних синтаксем, які порівняно нещодавно виділили в розряд самотійних одиниць, котрі не є абсолютно новою семантичною сутністю, що загалом впливає на кваліфікацію їх як предикатів стану. Однак, на його думку, очевидна формально-синтаксична і семантико-синтаксична своєрідність предикатних одиниць із семою «місцезнаходження» дає підстави для розгляду цього розряду слів як окремого предикатного класу [27, с. 104].

Услід за І. Р. Вихованцем, ураховуючи семантичні характеристики, з-поміж предикатних синтаксем простого елементарного речення

виокремлюємо такі смислові різновиди: предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати і предикати кількості.

Частиномовній характеристиці ознакових слів характерна своя специфіка. З урахуванням морфологічного критерію до розряду предикатів належать частини мови, які відображають семантику дії, процесу, стану, якості, кількості. Саме дієслова як головні носії валентності в синтаксичній будові відбивають сутність цих слів, таким чином програмуючи модально-часові характеристики та синтаксичний склад елементарних конструкцій як базу структурних схем речення.

Як відомо, семантично неускладненому реченню характерні предикатно-аргументні відношення, в основній смисловій площині котрого лежить ознакове слово, від якого в однобічному спрямуванні залежать субстанційні синтаксеми-знаки, що детально реалізують його значення.

Непредикатний знак відповідно до семантики позначуваних субстанційних семантико-синтаксичних відношень (відображають стосунок аргументів до відповідного класу ознакового слова) визначають у синтаксичній структурі за функцією як суб'єктний, об'єктний, адресатний, інструментальний та локативний.

Зазначимо, що, хоча предикатам характерні індивідуальні формули сполучуваності, однак із семантичного погляду їм не властива нульова валентність. А відтак мінімальний поєднувальний потенціал цих одиниць – один залежний іменниковий компонент, що є або експліцитним, або імпліцитним у синтаксичній будові. Максимальна сполучуваність властива тільки предикатам дії і містить валентній рамці шість (дехто із науковців виділяє 7) залежних субстанційних синтаксем.

Першість у цій аргументації належить суб'єкту, оскільки семантична структура передбачає замикання дії предиката на суб'єкті, який поєднує відоме і невідоме. «Суб'єкт – це той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання, співвідношення (у широкому розумінні, включаючи володіння), або ознаку» [84, с. 464].

3.2. Предикатні синтаксеми

Семантична структура речення ґрунтується на універсальних поняттях, що допомагають осмислити окремі ситуації з характерними для них особливостями, узагальнюючи і типізуючи їх. Наше мислення відображає ці ситуації у вигляді типових смислових структур, в основі яких лежать семантичні типи предикатів, що своїми значеннєвими властивостями прогнозують інформативну завершеність мовленнєвої конструкції [116].

Такий підхід передбачає зосередження уваги на семантиці предиката, у якому уніфікуються його власне синтаксичні, частиномовні та лексико-семантичні властивості. А тому завершеною є будь-яка синтаксична конструкція, якщо в ній функціює центральний компонент – предикат.

Характеристика семантичних груп ознакових слів реалізуються насамперед у синтаксичних побудовах, тому наша наукова розвідка, здійснювана на основі картотеки ілюстративного матеріалу, показала, що в конструкціях з різною частотністю презентовано усі значеннєві різновиди цих компонентів. Наведемо приклади з: **предикатами дії (18.1 %)**: *Густа тінь під зеленим гіллям розлила якісь чари* (3); *Літня спека застелила його на долоню курявою* (1); *Проскурниця посадила Мелашку вечерять* (3); **предикатами процесу (29.9 %)**: *Разом з дівчатами заспівала й Нимидора* (2); *Коло хат зеленіють густі старі садки* (3); **предикатами стану (14 %)**: *Він зненавидів свого пана* (2); *Миколі заманулось її **впіймать**...*(2); **предикатами якості (18.7 %)**: *Вечір був погожий* (1); *Повітря стало свіжіше* (1); **предикатами кількості (9 %)**: *Народу було сила* (4); *Грошей було чимало* (1); **локативними предикатами (10.3 %)**: *Сотня прочан пішла за нею* (3); *Богомольці зібрались лягти спати покотом на траві під липами просто чернечих келій* (3).

За нашими даними, найуживанішим різновидом ознакового слова у текстах творів І.С.Нечуя-Левицького є предикат дії. Значна частотність в семантично елементарних простих реченнях характерна предикатам стану,

процесу та якості, рідше функціують локативні ознакові слова. Периферійна група – предикати кількості.

Значеннєвий різновид ознакового слова виражає не тільки загальні семантичні властивості речення, але і визначає формальну будову, тобто вказує на кількість загальних компонентів, що потрібні для реалізації смислового значення цієї одиниці.

Отже, у підсумку, можна стверджувати, що саме для реалізації семантики речення визначальну роль відіграють ці одиниці: усі синтаксеми, навіть ті, що стоять у формально-синтаксичній позиції підмета, залежать від предиката-присудка.

Предикати дії і стану. Граматична наука традиційно поділяє дієслівні предикати на дві узагальнені групи – із семантикою дії та із семантикою стану. Такий поділ здійснюється через неоднозначне трактування лінгвістами значення слова «дія» і відображає найбільш загальні та істотні семантичні характеристики дієслів. У широкому розумінні кожне дієслово, позначаючи дію, повинне зараховуватися до предикатів дії. За такої умови воно як морфологічна одиниця відповідає предикату дії як елементу семантичного рівня. Однак не завжди можна простежити тотожність між морфологічною та семантичною одиницями. Тому залежно від смислового значення дієслова поділяються на ряд семантичних типів, серед яких виділяємо предикати дії, процесу, стану, які мають якісні і кількісні відмінності між валентними структурами [113, с. 33–35].

Дієслова із значенням дії можна розподілити між трьома основними лексичними групами:

а) дієслова із значенням творення, видів діяльності: *Кавуниха обвішала всі шаблі колючками* (2); *Деякі молодиці оддали гроші черниці в руки* (3); *Молоді давали відповідь* (1);

б) дієслова, що вказують на більший чи менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *В Кайдашихи трусились ноги од переляку* (3); *Усі дівчата здивувались* (3); *Літня спека застелила його на долоню курявою* (1);

в) дієслова із значенням переміщення в просторі: *Сотня прочан пішла за нею* (3); *З церкви висипала сила народу* (3); *Він попрямував до дівчат* (2).

Саме істотні особливості предикатів дії, реалізуючись через їх сполучувальний семантико-синтаксичний потенціал, засвідчують центральність предикатів дії в системі дієслів сучасної української мови. Тільки дієслівні предикати дії в елементарному з семантико-синтаксичного погляду простому реченні можуть супроводжуватися максимальною кількістю іменникових синтаксем, що сягає шести компонентів. Набір субстанційних одиниць при предикатах дії розрізняють не тільки за кількісною, але і якісною характеристикою. Предикати дії насамперед сполучаються з іменниковою синтаксемою у функції суб'єкта дії, яка звичайно стоїть у сильній для неї формально-синтаксичній позиції підмета, і виконує функцію номінації назв людей, інших істот або персоніфікованих понять. Правобічну валентну позицію часто презентує іменникова об'єктна синтаксема.

Необхідність функціювання об'єктної синтаксеми у структурі речення, а відтак входження її в центральні семантико-синтаксичні припредикатні позиції, забезпечує підрядний зв'язок і супровідна йому форма сильного керування, напр.: *Голод затяг йому живіт* (3); *Молоді давали відповідь* (1); *Там її ждав Микола* (2); *Скрипчинський пан згодився одпустить Нимидору* (2).

Іменникові об'єктні синтаксеми позначають предмет або істоту, на які спрямовано дію або в результаті якої їх створено.

Предикати дії на основі своєї валентності сполучаються з субстанційними синтаксемами у функції адресата дії, лексичне наповнення яких не виходить поза межі назв осіб та інших істот: *Нимидора розказала матері за розмову з ним на городі* (2); *Та пісня здалась йому крізь сон якимсь дивом* (2); *Лаврінові слова запали Карпові в душу* (3); *Карпо найняв музики дівчатам* (3).

Інструментальна синтаксема функціює тільки у колі валентності предикатів дії і є виразним показником їх семантичної природи, та членується

на два різновиди – синтаксеми у значенні знаряддя і синтаксеми у значенні засобу дії, наприклад: *Осавула замахнувся на Миколу нагайкою* (2); *Вона втерла крадькома сльози рукавом* (3); *Позабризкувала стравою усім очі* (3).

Дієслова із значенням дії та локативності сполучаються з іменниковими локативними синтаксемами, стосуючись лише динамічного різновиду останніх. Локативні динамічні синтаксеми окреслюють напрямок (кінцевий і вихідний пункти руху) або шлях, руху: *Він попрямував до дівчат* (2); *Гроші втікали до шинкаря* (3); *Карпо вийшов з хати в одній сорочці* (3); *Дівчина пішла середнім шляхом* (3)

Аналіз мовленнєвих конструкцій засвідчив, що в простих реченнях аналізованих творів найчастіше предикати дії поєднуються з одним – трьома іменниковими компонентами, які мають різне субстанційне значення. Периферійними є структури, у яких ознакове слово із семантикою дії сполучається з чотирма-шістьма аргументами.

Типовим для синтаксичних будов в досліджуваних текстах є поєднання ознакового слова дії з іменниковими синтаксемами у функції суб'єкта дії, валентний характер якого вимагає сильної для неї формально-синтаксичної позиції підмета та об'єкта дії, що називає особу чи предмет. Наприклад: *Без Мелашки йому став світ немилий* (3); *Зелений лист на груші став скляний* (2); *Микола тихо промовив* (2); *Мотря зрозуміла те важке зітхання наче докір собі* (3).

Регулярними є конструкції, у котрих предикати дії поєднуються з аргументами у функції адресата дії, лексичне наповнення яких стосується тільки назв осіб та інших істот: *Не можна мені до тебе на вулицю виходить* (2); *Вона хоче прясти собі на полотно нарізно од нас* (3); *Пісня сама наверталась їй на думку* (2); наше дослідження фіксує певну групу речень з інструментальними синтаксемами: *Люди мусили годувать качок своєю пашнею* (2); *Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі* (2); *Сонце було промінням з-за причілка* (2); рідше вживаються мовленнєві структури з локативними синтаксемами: *Серед села Раставиця входить в*

широкий ставок (2); Я родом з присілка Скряпчинців (2); Коло хат зеленіють густі старі садки (3); Над долинами стоїть сизий легкий туман (3); В долині вже стояла під деревом густа тінь (3); З чорного чернігівського бору вони вийшли на низький берег Дніпра (1).

Аналіз теоретичної бази засвідчив своєрідність предикатів стану з огляду на їх морфологічні і синтаксичні ознаки.

Як зазначає І. Р. Вихованець, який обґрунтував дієслівну природу ознакових слів стану, центральну групу цих одиниць складають незмінні слова, котрі деякі мовознавці (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов та ін.) зараховують до слів категорії стану як окремої частини мови, інші називають їх предикативними прислівниками (І. Кучеренко, А. Шапіро) [26, с. 98].

Найчастіше в аналізованих простих реченнях функціують ознакові слова стану на зразок *сумно, весело, боляче, радісно, соромно, тепло*. Ці відприкметникові деривати, втративши форми словозміни, поєднуються з дієслівними зв'язками *бути, ставати* та ін. та уточнюють інформацію про час і спосіб дієслова. Наприклад: *Воздвиженському було сором (1)*.

Регулярними у простих конструкціях є типові для вираження семантики таких речень є дієслова стану на зразок *любити, ненавидіти*, валентна рамка яких реалізується лівобічною та правобічною валентністю, що вказує на стан певної особи стосовно іншої або предмета. Наприклад: *Ми з сестрою дуже любимо квітки (1); Він зненавидів свого пана (2)*.

Отже, аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що між предикатами дії і предикатами стану існує якісна відмінність у реалізації семантики. Крім того, структурні схеми речень з предикатами дії та з предикатами стану мають неоднакову кількість залежних субстанційних синтаксем, що розкривають значення ознакового слова.

Як зазначалося вище, крім семантичних різновидів предикатних синтаксем, що позначають дію та стан, у простих елементарних реченнях аналізованих творів відображається інформація про певний процес, ознаки предмета, кількість та місцезнаходження. На позначення цих ситуацій у

конструкціях використовуються ознакові слова процесу, якості, локативності та кількості, які зумовлюють його формальну будову та значеннєвий тип речення.

Очевидним є те, що семантичні та валентні ознаки цих предикатів мають безпосередній вплив на їх реалізацію в реченнєвих структурах.

Предикат процесу. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчує, що після предикатів дії та стану поширеною в реченнях є група предикатів процесу. Частотність дієслів стану та дієслів процесу майже однакова, з деякою перевагою першої групи ознакових слів.

Предикати із процесуальною семантикою мають характерні особливості, які істотно їх відрізняють від інших двох груп дієслів. На відміну від ознакових слів дії, предикати процесу вказують на ситуацію, що не вимагає активного виконавця дії, а стосується суб'єкта процесу, який ним не породжується й активно та безпосередньо не стимулюється [27, с. 251].

Ознака фазовості лежить в основі розмежування сутності предикатів процесу та предикатів стану. У певний проміжок часу відбувається динамічна ситуація, яка пов'язана зі змінами станів або інших ознак предмета. Виявляється, що проходить окрема фаза процесу, а не процес як загальне явище. Отже, предикати процесу позначають динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а предикати стану передають непостійну ознаку предмета.

Ці групи предикатів мають характерну їм частиномовну форму вираження. До них належать дієслова, що утворюють окремий лексико-граматичний розряд із значеннями «перетворення», «переходу», «виникнення нової ознаки», «посилення ознаки чи якості». В аналізованих простих елементарних реченнєвих конструкціях поширеними є дієслова на зразок *бенкетувати, божеволіти, сердитися, палахкотить, хворіти* та ін. Наприклад: *В неї на лобі виступив піт* (3); *Сльози закапали в неї з очей* (3).

Наше дослідження засвідчило, що з-поміж ознакових слів процесу в аналізованих реченнях зафіксовано поодинокі дієслова зі значенням

динамічних явищ в рослинному світі. Наприклад: Коло хат зеленіють густі старі садки (3); *На калині вже червоніли кетяги ягід* (2).

Для структурно-семантичної завершеності речень із предикатами процесу необхідна суб'єктна синтаксема, яка не зумовлює виникнення процесу, а є його пасивним носієм [27, с. 252]. А отже, їх мінімальна сполучувальна рамка включає лише один залежний аргумент, який на формальному рівні вимагає сильної підметової позиції. Щодо місця розміщення цієї синтаксеми щодо предиката у структурі, то в мовленнєвих конструкціях воно залежить від актуального членування, тому не має фіксованої позиції.

Предикати якості. Предикати якості як одиниці семантично рівня елементарної простої конструкції виконують функцію присудка у формально-синтаксичній структурі речення. За нашими даними, в аналізованих реченнях предикативні прикметники як типові засоби вираження предикатів якості презентовані як одно-двовалентні одиниці, які лінгвісти класифікують за якісним і кількісним складом залежних іменникових компонентів.

Наше дослідження засвідчило, що найчастіше предикати якості в реченнях І.С.Нечуя-Левицького реалізують такі ознаки істот та предметів, як «якості людського характеру», «інтелектуальні спроможності», «фізичні якості істот», «загальна оцінка», «розмір, обсяг, відстань», «вікові ознаки людей, тварин, рослин», «зовнішня форма» та ін. Здебільшого це одновалентні одиниці, які обов'язково передбачають семантико-синтаксичну позицію суб'єкта якості: *Покої були дуже старі* (1); *Сон його був важкий, тривожний* (1); *Брама була замкнута* (1); *Вона була добріша* (1); *Вечір був тихий* (1); *Будинок був невеликий* (1); *Лице її було щиро класичне* (1); *Сині шаровари були широкі* (1); *Який гарний парубок!* (1); *Обидві вони були дуже розумні* (1).

З-поміж предикатів якості вирізняються предикати із семантикою співвідношення міри якості, які в позиції правобічної валентності вимагають іменникової синтаксеми у функції об'єкта порівняння, на зразок *Між ними один був вищий од усіх цілою головою* (1). Як бачимо, семантика речення

реалізується через поєднання значення якості та значення зіставлення або порівняння. Тому двовалентні предикати, що вимагають двох іменникових синтаксем – суб'єктної і об'єктної, формують окремий різновид предикатів якості. Їх можна назвати предикатами якості-відношення.

Локативний предикат. Регулярним в аналізованих простих реченнєвих структурах є локативний предикат, який лише нещодавно був виокремлений в самостійний семантичний різновид ознакового слова через характерний йому аналітизм. Це виявляється у сполучуваності із трьома різними субстанційними синтаксемами, котрі мають вплив на лексичне значення цих одиниць. На думку, більшості граматистів, сукупність локативних предикатів складає три групи: а) власне-локативні предикати; б) процесуально-локативні предикати; в) акціонально-локативні предикати (предикати дії і локативності) [113].

Ілюстративний матеріал засвідчує, що найуживанішими є прості речення з власне-локативними предикатами (48.8 %), які є базовою групою з-поміж локативних предикатів. Їх семантика зосереджується на статичній природі просторової ознаки і належить до морфологічного класу дієслів: *бути, перебувати, знаходитися, опинятися, розташовуватися: Млин був під самим Богуславом (3); Зісталась в дворі сама громада (4); В хаті було повнісінько людей (2); В пляшці вже зостався на дні тільки червоний стручок (3).*

За групою власне-локативних предикатів щодо поширеності в мовленнєвих конструкціях йдуть процесуально-локативні ознакові слова (27,9 %), найуживанішими з-поміж яких є дієслова на зразок *жити, лежати, сидіти, спати*. Наприклад: *Марта з Степанидою все сиділи коло вікна (1); На одному камені під вербою сиділа Мелашка (3); Кайдаш спав на лаві (3); Мотря стояла під хатою проти білої стіни (3); Кайдашиха сіла коло стола на ослоні (3).* Як бачимо, такі предикати позначають одночасно локацію головного героя, що перебуває у певному життєвому процесі.

За нашими даними, найменш уживаними є акційно-локативні предикати (23,3 %) найтипівішими з-поміж яких є слова *вивезти, повезти, привезти, навезти*, що у своїй семантиці поєднують значення дії та місцезнаходження.

Наприклад: *Ввечері Нимидора з Джерихою принесли в ряднах одважене панське прядиво* (2); *Завела мене нечиста сила аж у богуславський ліс* (1); *Прийшов шинкар за грішми* (2); *Слідком за нею пішов і син* (2); *Хлопець приніс квартиру горілки* (3); *Лаврін приїхав додому аж опівночі* (3).

Таким чином, високою частотністю вирізняються реченнєві конструкції з локативними предикатами, що вказують на просторові стани, процеси або ознаки предмета, валентна рамка яких є схожою з потенційними можливостями трьох груп дієслівних предикатів з обов'язковим додаванням іменникового конкретизатора місця.

Предикати кількості. Найпериферійніше групу у простих семантично елементарних реченнях із текстів творів І.С.Нечуя-Левицького становлять предикати кількості, які становлять окремий семантичний тип тоді, коли вони функціонують у позиції головного члена речення – присудка.

Ці ознакові слова є одновалентними одиницями, що мають лише лівобічну валентність, реалізовану суб'єктною синтаксемою. Суб'єкт виражається нетиповою для цієї позиції формою родового відмінка. Варто зазначити, що така морфолого-синтаксична однотипність мовленнєвих конструкцій з предикатами кількості компенсується широким уживанням у суб'єктній позиції різних шарів іменникової лексики (зазвичай, це назви предметів). Це речення на зразок *Народу було сила* (4); *Грошей було чимало* (1).

3.3. Субстанційні синтаксеми

Суб'єктні синтаксеми в простому реченні. Найголовніша роль у системі субстанційних синтаксем, що функціонують у мовленнєвих конструкціях у творчому доробку І.С.Нечуя-Левицького, належить суб'єктній синтаксемі (43,1 %). Передавання змісту реальної предметності вплинуло на те, що вона поєднується з усіма семантичними класами і валентними розрядами предикатів, які прогнозують реалізацію семантичної структури

простих речень. Тому загальне значення суб'єкта речення конкретизується в окремих його різновидах відповідно до типу значення і форми вираження.

Ілюстративний матеріал засвідчує, що найчастіше використовуються конструкції із синтаксемами у функції суб'єкта дії, який вважається основним семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми. Наприклад: *Мала дитина наче трохи помирила свекруху з невісткою* (3); *Загнали діти батька на піч на одпочинок* (3); *Нехай ніхто з села не купує горілки в жидівських шинках* (3); *Він усе просив позаслонять вікна* (3); *Микола зробив ту цяцьку кіскою* (2).

Другим семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми щодо частоти функціонування є субстанційний компонент зі значенням суб'єкта стану: *Сонце пекло з гарячого неба* (1); *Молоді жили спочатку мирно* (1); *Він зненавидів свого пана* (2); *Миколі заманулось її впіймать...* (2); *І Кайдашиха важко зітхнула* (3); *За річкою заспівали на вулиці дівчата* (2); *Птиці мовчали* (1).

Значно рідше в аналізованих текстах творів використовуються конструкції із аргументом зі значенням суб'єкта процесу, що поєднується тільки з дієслівними предикатами процесу. Ця іменникова синтаксема називає істоти або неістоти, які не зумовлюють виникнення процесу та його перебіг, а є його пасивними носіями. Наприклад: *На калині вже червоніли кетяги ягід* (2); *Не в одну голову запала крапля світу й думок од його лекцій* (1); *Сльози закапали в неї з очей* (3); *Кайдашиха з синами вже повечеряла* (3); *Вода через верх полилась додолю* (3); *Заплакані очі трохи обсохли* (1); *Коло хат зеленіють густі старі садки* (3).

За нашими даними, при предикатах процесу функціонує лексичне коло цього елемента з іменниками, які позначають конкретні предмети, речовини, людей і тварин, оскільки процеси охоплюють різні явища, у динамічному плані характеризуючи суб'єкт.

Регулярно реалізується субстанційна синтаксема зі значенням суб'єкта якісної ознаки, зумовлена валентністю предикатів якості:

Маленькі темно-червоні уста були випнуті (4) *Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне* (3) *Гострі темні очі були ніби сердиті* (3).

Значно рідше в мовленнєвих конструкціях функціують субстанційні синтаксеми зі значенням суб'єкта локативного стану та суб'єкта кількісної ознаки: *Вони пішли греблею* (3); *Мотря стояла під хатою проти білої стіни* (3); *Другий глиняник з білою глиною стояв коло порога* (3).

За нашими даними, усі семантичні варіанти іменникового компонента представлені в конструкціях простого семантично елементарного речення у творчому доробку І.С.Нечуя-Левицького, однак мають різну частотність.

Об'єктні синтаксеми. Джерельна база засвідчує, що другим за частотою вживання та значимістю у формуванні смислової структури речення з-поміж субстанційних синтаксем є семантичний *об'єкт* (26,7 %).

Семантичне навантаження дієслова впливає на номінацію об'єктною синтаксемою людини або предмета, на які спрямована дія або стан, і поєднанням з певними лексико-семантичними класами перехідних дієслів. Крім того, ще ця непередикатна одиниця функціонує при предикатах якості і вказує на об'єкт порівняння. Наприклад: *Трохи не підвередилась тими дітьми* (2); *Кавуниха обвішала всі щаблі колючками* (2); *Він був схожий з виду на матір* (3); *Кайдашиха наносила повнісіньку діжку води* (3); *Од вулиці було видно тільки край білої стіни з сінешніми дверима* (3); *Вона збиралась мазать червоною глиною припічок* (3).

Адресатні синтаксеми. Синтаксична література підкреслює, що адресатні відношення виникають через необхідність уточнення змістового доповнення певного компонента, що є семантично неповним. Частотність уживання цієї залежної одиниці, у порівнянні з суб'єктною та об'єктною синтаксемами, є значно меншою (14.6 %), більш однотипною. Вона лише вказує на особу або іншу істоту, на користь чи на шкоду якої відбувається дія. Наприклад: *Я вам принесу зілля...* (1); *Мені один настомтав на ногу!* (1); *І мені не сподобалась їх компанія!* (1); *Ось я тобі гостинця приніс!* (1); *Позабризкувала стравою усім очі* (3).

Попри смислову обмеженість та поєднання тільки із предикатами дії і локативними становими предикатами, їм властиві одночасно ознаки

динамічності та пасивності. У контексті вони відіграють важливу функцію уточнення, означеності у спрямованості дії чи стану.

Інструментальні синтаксеми. 3-поміж іменникових елементів, що функціують в елементарних конструкціях семантично простого речення у творчому доробку І.С.Нечуя-Левицького, периферійну позицію щодо вживання займає *інструментальна* синтаксема (6 %). Залежний від дієслова іменник називає предмет, за допомогою якого спеціально виконуватиметься дія, вказівку на яку містить дієслово дії: *Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб* (2); *Чи вже ж ти оце вночі бігала з заступом за колючками?* (2); *Мірошник уже насипав борошном його мішки* (3); *Лаврін углядив її голову з вінком квіток* (3); *На Кайдашевій давній оселі повіяло миром* (3). Цим субстанційним одиницям, як і адресатній синтаксемі, характерний сполучувальний зв'язок з предикатами дії та локативного стану, акцент на динамічності, інструментальності і пасивності.

Локативні синтаксеми. В аналізованих творах чи не найменш вживаними є *локативні* синтаксеми (9,6 %), які називають місце, напрямок руху і шлях руху, який стосується головного учасника ситуації. У простих семантично елементарних конструкціях вони залежать від локативних предикатів і вказують на місцеперебування суб'єкта. Наприклад: *Млин був під самим Богуславом* (3); *На темних алеях зачорніла чорною хмарою висока чернеча постать* (1); *Дорога в село йшла коло самого Кайдашевого городу* (3); *Кайдашиха пересіла з ослона на лаву* (3); *Над долинами стоїть сизий легкий туман* (1); *Настю ледве повели додому* (1).

Ознакою цих субстанційних синтаксем є пасивність, однак інформаційна супровідність основного змісту речення.

Висновки до 3 розділу

Семантичний рівень організації реченнєвої структури формують предикатні і непередикатні знаки, що обумовлюють зміст синтаксичної конструкції.

Відображення певної ситуації простим реченням забезпечує предикат як головний компонент цього ярусу. Центральними за поширеністю з-поміж семантичних типів ознакових слів є предикати дії. Частотними є предикати стану предикати процесу та локативні предикати. Регулярно вживаються предикати якості. Поодинокими є кількісні ознакові слова.

Реалізація валентності предиката, яка передбачає наявність у синтаксичній структурі субстанційних синтаксем, впливає на значеннєвий розряд іменникових компонентів. У реченнях функціують п'ять значеннєвих типів цих елементів. Предикат завжди супроводжують експліцитні чи імпліцитні суб'єктні синтаксеми, другою за частотою вживання є об'єктна одиниця. Регулярно функціують локативні та адресатні синтаксеми, значно рідше інструментальні одиниці.

РОЗДІЛ 4

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ

4.1. Чинники комунікації

Мінімальною комунікативною одиницею є висловлення, тобто речення, реалізоване в конкретній мовленнєвій ситуації і орієнтоване на учасників спілкування – адресанта і адресата мовлення. Саме у висловленні як основній одиниці спілкування інтегровані формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний рівні речення, тобто в ньому відображено не лише інформацію в певній формі, а насамперед прагматичну орієнтацію, породжену метою і ситуацією спілкування [75].

Складовими елементами комунікативної парадигми є чітке налаштування процесу спілкування, від якого безпосередньо залежить реалізація мети мовленнєвого акту.

Натепер більшість лінгвістів сходяться на думці, що комунікативно-прагматичний підхід зосереджується на аналізі одиниць спілкування з позицій комунікації. А відтак у коло інтересів сфери прагмалінгвістики входить насамперед поглиблене тлумачення поняття «комунікативна ситуація» та мета (інтенція), що лежить в основі здійснення акту мовлення.

Саме осмислення процесу спілкування забезпечують різні комунікативно-прагматичні розвідки. Тому натепер актуальними є дослідження, що допомагають усвідомити теоретичну базу функційних особливостей синтаксичних одиниць-конструкцій загалом та, зокрема, простих елементарних речень.

Цікавою є позиція тих науковців, на думку яких, мову уявляють як процес обміну певних даних задля з'ясування питань життєдіяльності людей, вирішення різних завдань, пов'язаних із соціальністю життя носіїв мови.

Очевидно, виваженою є позиція тих мовознавців, на думку яких, комунікативність мови забезпечує ефект рівня мовного спілкування, що і становить зміст поняття «прагматика мови».

Прагматика безпосередньо пов'язана з висловлюваннями, під якими розуміють поєднання звукових одиниць, які вимовляються у процесі спілкування, та певних знаків, що супроводжують та зреалізують їх реальне значення.

Дехто з науковців вважає, що прагматика залежить від контекстних ефектів, наявність яких забезпечують висловлюваннями, що містять різноманітні факти-«контексти». Однак, часом цей термін використовується у вузькому значенні.

Прагматика містить пояснення іншого характеру, аніж семантика, розуміння якої обмежується умовними правилами значення для висловлювань та способів їх поєднання. Джон Лок, один із філософів та прихильників емпіризму, припустив, що комунікація – це процес кодування мовцем думки у слова, у той же час завдання слухача спробувати його декодувати. Та сама ж позиція простежується у поглядах швейцарського лінгвіста, засновника структуралізму Фердинанда де Соссюра та інших впливових теоретиків. Це бачення узгоджується з думкою логіків та філософів мови щодо традиції логічного аналізу – мова як система фонологічних, синтаксичних та семантичних правил, які компетентні мовці використовують та інтерпретують, володіючи імпліцитною майстерністю.

Коли мовець озвучує висловлювання, що містять семантику істинності переконання, то змушений підбирати слова, які зреалізовували б це завдання.

Інший учасник акту спілкування, тобто слухач чи читач, повинен сприйняти висловлювання та розпізнати, які звуки, морфеми, слова та фрази задіяні, а потім, використовуючи знання значень, вивести умови істинності висловлювання та переконання, яке воно виражає.

Прагматика ж навпаки передбачає сприйняття, доповнене деякими видами «ампліативного» висновку – індукцією, висновком про найкраще

пояснення або, можливо, деяким особливим застосуванням загальних принципів, характерних для комунікації.

Факти, з якими має справу прагматика, бувають різних видів, зокрема:

- факти про об'єктивність висловлювання – хто говорить, коли і де було озвучено висловлювання;
- факти про завдання мовця – важливим при цьому є: значення, у якому адресант може застосувати інформацію; чи звертається до адресатів, вживаючи різні загальні імена; чи при цьому використовує займенник демонстративно або анафорично тощо; окрім того, яка мета мовця у досягненні своїх завдань під час дій;
- факти про переконання як мовця, так і його співрозмовника щодо теми розмови, у якій вони беруть участь;
- факти про рівень сприйняття відповідних соціальних інституцій (обіцянки, шлюбні церемонії, судові процедури тощо), які впливають на життєві переконання людини.

За словами британського лінгвіста-науковця Девіда Крістала, прагматика має справу з факторами, які впливають на певний вибір акту комунікації у сфері мови для забезпечення потреб соціальної взаємодії та прояву нав'язування суб'єктивних переконань на інших.

Отже, чинники прагматики, які впливають на наш вибір граматичної конструкції – це звуковий образ і значення, що ми продукуємо, демонструючи словникові запаси під час спілкування. Тому процес вивчення прагматики безпосередньо пов'язаний не тільки із тенденцією до з'ясування лексичних значень слів, але й реалізації їхньої семантики у певних контекстах, які люди використовують задля вирішення своїх соціальних ситуацій.

На думку Робін Толмах Лакофф, почесної професорки лінгвістики Каліфорнійського університету, сутність прагматики – це цікаве явище, що поєднує різні чинники мовної ситуації.

Британський лінгвіст Джофрі Ліч зазначав, що прагматика – це вивчення значення і способу співвіднесеності в мові одночасно будь-яких життєвих

ситуацій з аспектом їх озвучення. Окрім того, саме в мові знаходимо відповіді на встановлення принципу першочерговості у загальних завданнях комунікації: семантичний зміст чи прагматичний феномен. Більшість дослідників, ураховуючи різноплановість своїх позицій, переконані, що важливим є саме вивчення значення, пов'язане із ситуацією створення висловлення.

На думку Джофрі Ліча, поняття «прагматики» в лінгвістиці формують 5 важливі складові елементи.

1. Адресати або адресанти.
2. Висловлювання в контексті, оскільки для акту комунікації має значення не тільки вплив соціального та фізичного середовища, але і фонові знання, пов'язані із контекстом.
3. Мета висловлювання та значення наміру вимовити його.
4. Висловлювання є формою діяльності або самою дією. Тобто вербальне висловлювання – це дія, яка реалізує потреби конкретної ситуації.
5. Висловлювання, у яких реалізується супровід словесних дій, ідентифікується як речення, що безпосередньо маркує символи. Їхнє реальне значення вказує, що вони не виконують комунікативну функцію, а є тільки членами речення, які виражаються певними частинами мови.

Прагматика базується на фундаментальному підході до розгляду значення висловлювання та його зв'язок з реальною дійсністю.

Це також стосується пов'язаних між собою теорій значення, які розглядають мову як систему для номінації предметів та явищ дійсності та її символів. Справжнє призначення семантики, зосередженої на значенні самого речення та його меті, полягає в аналізі різних форм смислу з урахуванням форм вираження, тобто поверхневого значення. Однак не вистачає інформації про контекстуальні умови. Тобто сфера семантики має справу із структурою речень та його змістом, який забезпечується лексичним наповненням компонентів цих побудов. Однак до процесу реалізації акту спілкування залучають додаткові фактори, з-поміж яких важливими є інструмент думки, а

саме, категорія мислення та метод впливу на підсвідомість співрозмовника чи будь-якого адресата, тобто елементи маніпуляції.

Висловлювання, якому властива певна форма і зміст, реалізує інформацію, залучаючи такі поняття прагматики:

- a) Використані слова.
- b) Структуру речення.
- c) Налаштування спілкування з урахуванням локації мовців.
- d) Усвідомлення початку розмови, що передбачає наступний контекст.
- e) Використання жестів як допоміжного засобу в реалізації значення.

Дослідження теоретичної бази нашого питання засвідчила синонімічний потенціал деяких термінів. Більшість лінгвістів використовують ототожнення понять «прагматична функція» і з «комунікативно-прагматичною функцією».

На думку Т. В. Меркумової, прагматична функція є узагальненим поняттям для низки інших функцій, реалізація текстами яких впливає на поведінку та свідомість адресата [76].

Щодо прагматичної функції висловлювання, то її трактують як ефект, вплив, який створює мовленнєве повідомлення на адресата. Так, висловлювання може мати декларативне (сповіщальне), директивне (спрямувальне), імперативне (наказове), репрезентативне (зображальне) та інші значення [76].

Реалізація синтаксичної одиниці в мовленнєвому акті впливає на структурне формування певної конструкції. Часто необхідною умовою необхідної передачі інформації є лаконізм мовних засобів, що передбачає використання простих елементарних речень, де кожен його компонент максимально точно надає дані щодо реальної дійсності.

4.2. Прагматика речення

Розуміння поняття «функція синтаксичної одиниці» пов'язують насамперед із комунікацією, оскільки як окремі мовні явища, так і мовна

система в цілому в багатьох випадках зумовлені потребами спілкування, є наслідком мисленнєво-психічної діяльності людини. Інваріантні одиниці мови реалізуються в мові.

Функційно-структурне мовознавство характерне тим, що мова у розумінні його прихильників виходить за свої межі у сферу мовлення, яке відповідає за спілкування, а також прагне дослідити мову в її активній взаємодії із середовищем. Функційний аналіз мовних одиниць дозволяє простежити їх використання в широкому контексті, пізнати їхні можливості.

Як окремий напрямок функціоналізм виник у лінгвістиці разом із структуралізмом на початку XX ст. і став «провідним у науці 20 ст. у 80-х роках» [18]

Більшість науковців натеper вважає, що функціоналізм – загальна наукова парадигма дослідження об'єкта у динаміці, у його взаємодії з мовним та позамовним середовищем, вивчення так званої «поведінки систем».

Структуралісти розглядають поняття мови як знакової системи, у якій чітко виділяються структурні елементи (одиниці, їх класи тощо). Важливою рисою структурної лінгвістики є вимога чіткого формального опису мови, увага до структури мови.

Функційна лінгвістика виходить за межі структурального розуміння мови, хоча й не відкидає формальні методи її опису. Функціоналізм у цілому не заперечує існування самостійної мовної системи або «мовної форми», а лише стверджує, що вона може зазнавати функційного впливу.

На сучасному етапі функціоналізм виходить за межі структуралізму. Важливе положення функціоналізму зосереджено на тому, що мовна система і її елементи формуються під впливом функційних вимог. Із цього виокремлюється головне завдання функціоналізму: пояснити мовну форму через її функцію.

На думку Г.О.Золотової, будь-яка хороша граматика повинна бути функційною, граматична теорія не може не бути функційною, оскільки функція – одна з основних синтаксичних ознак, один із трьох китів, на якому

тримається сам синтаксис. Функційність неправомірно вважати надбудовою над системою, вона пронизує систему мови і мовленнєву діяльність [20].

Функційний підхід намагається знайти відповідь на питання: «навіщо, для чого, для отримання якого результату існує даний елемент, конструкція, система?» і «як вони виконують завдання, для реалізації якого існують, які властивості при цьому виявляють?» [57].

Лінгвістичну концепцію функціоналізму намагалися обґрунтувати відомі мовознавці Р.О.Якобсон, С.О.Карцевський на поч. XX ст у «Тезах Празького лінгвістичного гуртка» (1929). На їх думку, «...як продукт людської діяльності, мова разом із останньою має цільову спрямованість. Аналіз мовленнєвої діяльності як засобу спілкування показує, що звичайною метою мовця, яка виявляється найчіткіше, є вираження. Тому лінгвістичний аналіз слід проводити з функційного погляду. Із цього погляду мова є системою засобів вираження, яка служить якійсь певній меті».

Таким чином, функційна лінгвістика прагне досліджувати мову як засіб спілкування, оскільки лише завдяки комунікації мова безперервно розвивається.

Суттєвим для функційного підходу є вивчення природи мовних одиниць в аспекті взаємодії їх у плані семантики та існуванні у мовленні. Мовлення (зокрема, висловлювання) є тим місцем функціонування мовних одиниць, яке реалізує комунікативні наміри мовця. Як наслідок деякі зарубіжні лінгвісти стверджують, що базою функційного дослідження мови і її засобів повинні бути «комунікативна функція (...) і синтаксис як основне середовище її втілення» [57].

Функціоналізму характерні цільова, системно-структурна риси та комунікативна спрямованість.

На думку Г.О.Золотової, комунікативність реалізується у поєднанні 3 ознак: а) системності, оскільки мовні засоби взаємно організовані; б) функційності, оскільки мовні засоби функціують задля здійснення

комунікації; в) семантичності, оскільки мовні засоби задля здійснення комунікації у процесі функціювання передають певний зміст [20].

Таке трактування комунікативності впливає на окреслення різноплановості у сучасній лінгвістиці функційних аспектів аналізу мовних явищ. Насамперед, це аналіз функціювання мовних одиниць у мовленні.

Дослідження речень, які у мовленні реалізувались у висловлення, спричинило формування теоретичних основ функційного синтаксису.

Сучасна функційна лінгвістика презентована різними напрямками: когнітивним, соціологічним, культурно-антропологічним, семасіологічним, прагматичним.

У 70-80-х роках ХХ ст. виникли передумови до набуття функційної лінгвістики нового розуміння. Мову прагнули досліджувати в її активній взаємодії із середовищем, «не просто як комунікативний код, який програмує мовну діяльність, але як цілісну динамічну систему, яка включає когнітивну, соціальну, культурну, історичну та ін. інформацію», «як складову частину системи людської діяльності, яку не можна зрозуміти відірвано від цієї системи» [20].

Мовознавці роблять спроби подолати відстань між структурним і прагматичним описом мови, створити узагальнену лінгвістичну модель правил використання одиницями мови.

Функціювання мовної одиниці засвідчує її реальність, відображає сутність мови, способи її існування.

Представники Празької лінгвістичної школи мали своє бачення концепції функції. У їхньому баченні – це мета, завдання, призначення мовного елемента. Так, В.Скаличка пише: «...термін «функція» вживається тоді, коли йдеться про значення (функція слова, речення) або про структуру змістових одиниць». У такому тлумаченні термін «функція» відображає будь-яке призначення мовної одиниці. Ф.Данеш підкреслює, що поняття функція містить у собі мету, засіб, тобто функція завжди передбачає засіб – носія. У

цьому, на його думку, полягає одна з визначальних рис функційної граматики [34].

Очевидно, під впливом празьких лінгвістів у лінгвістичних працях останніх років визначальним є розуміння функції як поведінки чогось (наприклад, мови або ж мовної одиниці) у середовищі, як того, «для чого призначена мова» [18].

Принципом опису і класифікації мовних засобів у певному (функційному) аспекті є саме функція. Щодо мета, то цей орієнтир вказує на спосіб використання мовних засобів для виконання різноманітних комунікативних завдань [18].

Зважаючи на встановлену Ф. де Соссюром дихотомію мови і мовлення, О.В.Бондарко розглядає функцію мовної одиниці або як її роль у створенні одиниці спілкування, або як вживання у межах останньої: «функція мовної одиниці трактується нами, з одного боку, як здатність виконувати певне призначення (зокрема, як «згорнутий» потенціал функціонування, який зумовлює межі і правила самого процесу функціонування мовної одиниці), а з іншого – як результат функціонування, тобто реалізована, досягнута мета» [20].

Для формулювання і вираження думки за допомогою правильно підібраних мовних одиниць мовець повинен чітко орієнтуватися у їхніх функційних можливостях. Таке осмислення значень функцій-потенцій може бути автоматичним (для носіїв мови), а може бути й усвідомленим, наприклад, під час пошуку необхідної словоформи для більш чіткого викладу думки.

Сучасні функційно-граматичні дослідження зосереджуються на аналізі поняття «функційний потенціал», під яким розуміють всі функції-можливості мовної одиниці, що визначають її поведінку у висловлюванні та в мовленні [20].

Усі функції-потенції (функційний потенціал) хоча й «передбачені» вже на рівні окремої словоформи, проте обов'язково спроектовані на конкретне

висловлювання. Про рівень мовної компетенції мовців свідчить стан володіння функційним потенціалом кожної конкретної словоформи.

Будь-якій синтаксичній одиниці властива не тільки форма і значення, але й синтаксична функція. У такому розумінні функція відображає відношення синтаксичної одиниці до одиниці комунікативної, іншими словами – той спосіб, яким ця одиниця бере участь у побудові зв'язного мовлення. Виокремлено 3 основні типи відношень синтаксичної одиниці до комунікативної: 1) синтаксична одиниця дорівнює комунікативній; 2) синтаксична одиниця є компонентом комунікативної; 3) синтаксична одиниця є лише поширювачем компонента речення.

У працях представників Празької лінгвістичної школи значення мовних одиниць трактують як їхні функції.

Функція спрямована на можливі призначення мовної одиниці та їх реалізацію в мовленні. Важливою домінантою «функції» є зв'язок семантики мовної одиниці із певним «способом поведінки» цієї мовної одиниці в комунікації, із тим результатом, який досягається в мовленні завдяки використанню цієї мовної одиниці.

На думку О.В.Бондарка, слід розрізняти поняття «семантична функція» (це поняття ширше) і поняття «значення» (це поняття вужче). Семантична функція чітко зорієнтована на відношення «ціль – засіб», «стимул – функціонування – результат» і охоплює не лише власне значення тих чи інших одиниць, але і мовленнєві змісти, у формуванні яких велику відіграють ситуація спілкування та «фонові» позамовні знання.

За останні роки у функційних дослідженнях простежується увага до позамовної природи функції, спроби охопити поняттям «функція» як внутрішньосистемні особливості мовних засобів, так і їх віднесеність (зокрема, віднесеність висловлювання) до акту мовлення (характеру відносин між адресатом та адресантом, їхньої соціальної ролі, комунікативного завдання, порядку актів мовлення, синтаксичного контексту, референції

(тобто, відношення між конкретним предметом, якого стосується мовний знак (референтом) і мовним знаком).

Важливою передумовою правильного використання у спілкуванні мовних одиниць будь-якого рівня є її розуміння.

Функція відображає відомості про мовну систему, зовнішній світ, мислення людини. Функції мовної одиниці – це реалізація значення цієї мовної одиниці, її роль у формуванні (функція-потенція) та функціюванні (функція-реалізація) одиниці вищого мовного рівня.

Внутрішньою характеристикою мовної одиниці, яка визначає важливість з-поміж інших мовних одиниць, її місце в системі мови, є значимість.

Останні десятиріччя позначилися активністю лінгвістів щодо вивчення прагматичних функцій комунікативних одиниць (висловлювання і тексту) та номінативних одиниць, оскільки вживання останніх тісно пов'язане з контекстом.

Прагматичну функцію висловлювання трактують як ефект, вплив, який створює мовленнєве повідомлення на адресата. Так, прагматична функція висловлювання може реалізовуватися у таких значеннях: (сповіщальне), директивне (спрямувальне), імперативне (наказове), репрезентативне (зображальне) та ін.

Різновидом прагматичної функції є стилістична функція, тобто співвіднесеність мовного знака із певним стилем, різновидом взаємодії суб'єктів, у якому використовуються відповідні знаки.

У сучасному мовознавстві мовні одиниці та їхні функції розглядають у декількох аспектах.

4.3. Функційність простих елементарних висловлювань

Незаперечним є той факт, що мінімальним контекстом для реалізації функції мовних одиниць загалом, зокрема простих синтаксичних конструкцій,

є висловлювання, яке є основною одиницею мовлення, що становить предмет аналізу у функційній граматиці.

Основною функцією (метою) всього висловлювання є реалізація змісту конструкції, яка сформована одиницями інших рівнів: фонемами, лексемами, словоформами. Висловлювання – це найважливіша одиниця комунікації, а тому кількість та сутність його функцій залежить від структури мовленнєвого акту.

Загалом можна спроектувати своєрідну структуру мовленнєвого акту, яка відображає модель висловлювання за функціями.

Мовцеві необхідно повідомити інформацію про ситуацію, використавши певні синтаксичні конструкції, зміст яких залежить не тільки від самої актуальної в даний момент об'єктивної дійсності, але і від контексту, в основі якого лежить певна кількість загальних знань.

У цьому випадку усе залежить від можливостей реалізації необхідних завдань, що стоять перед мовцем: лаконічно чи з усім набором експліцитних супровідних даних, інтелектуальних можливостей вибрати синтаксичну структуру для передавання інформації.

Найважливіші функції висловлювання встановлюються із його відношень до різних компонентів мовленнєвого акту та до відношень, які виникають між цими компонентами: конотативна, прагматична, імплікативна, інтерпретативна, номінативна функції.

До прикладу **конотативну** (стилістичну) функцію висловлювання відображають різноманітні мовленнєві ситуації, що насамперед додатково маркуються зовнішніми обставинами спілкування, однією із сфер реалізації яких є категорія ввічливості.

Наміри мовця, (інтенції), впливають на формування та втілення у висловленні **прагматичної функції**, яка складовими якої є комунікативна і паракомунікативна (у теорії мовленнєвих актів вони співвідносяться з ілокутивним та перлокутивним актом).

Щодо комунікативної функції, то вона відображає найближчу мету спілкування ствердження, спонукання і питання. *Паракомунікативна* функція це вторинна мета мовленнєвого впливу.

У художніх доробках творці слова прагматично програмують синтаксичні конструкції таким чином, щоб читачі, які отримували б інформацію та були безпосередніми учасниками спілкування, допомагали авторові реалізувати ряд функцій: пізнання, впливу на читача, комунікативну.

За нашими даними, в аналізованих повістях І.С.Нечуя-Левицького функційний авторський потенціал великою мірою реалізували прості формально елементарні речення, у будові яких кожен компонент допомагав доповнити, деталізувати, зосередити увагу на елементові об'єктивної дійсності, що забезпечує відтворення ситуації. Саме прагматичний чинник забезпечує безперервний розвиток нашої мови.

Авторський суб'єктивний задум вплинути на формування думки читача часто буває прихованим. Саме за рахунок вживання певних слів у синтаксичних конструкціях письменник чи поет намагається супроводжувати основний зміст ситуації додатковими даними чи прихованими уявленнями про учасників сюжету, засоби здійснення дії, різні обставини про час, місце, мету та ін., налаштовуючи на виявлення різних емоцій. Тому лаконізм словесний безпосередньо забезпечує комунікативний зміст.

Висновки до 4 розділу

Основні акценти прагматики як розділу мовознавства сфокусовані не на характеристиці про що говорить мовець, а, насамперед, важливою є інформація про інтерпретацію іншими учасниками акту спілкування як саме озвучує мовець.

За останній період комунікативно-прагматичні дослідження дещо акумулювали свою терміносистему. Зокрема, обґрунтованими та популярними є поняття комунікативно-прагматичний контекст,

комунікативно-прагматичною функція, прагматична функція комунікативна ситуація, мовленнєвий акт, висловлення.

Незаперечною натеper є позиція лінгвістів-прагматів про те, що реалізація прагматичної функції у процесі спілкування забезпечує вплив на свідомість та поведінку мовця як одного із учасників акту обміну думками.

ВИСНОВКИ

Людині необхідна мова для отримання інформації, повідомлення змісту своїх думок, почуттів, настроїв та бажань. Таке завдання можна реалізувати за умови використання певних структурних елементів мови різних рівнів, які з урахуванням нормативності вміло між собою поєднуються, створюючи при цьому різнотипні синтаксичні конструкції, наділені конкретною семантикою.

Минуле століття в мовознавчій науці було присвячено виникненню, обґрунтуванню, поглибленню нових підходів до аналізу мовних явищ. Актуальною для подальших розвідок стала лінгвістична прагматика, завданням якої було обґрунтоване пояснення специфіки мовленнєвих конструкцій у комунікативному середовищі.

Граматична система мови виправдано зосереджує свою увагу на центральності синтаксису, оскільки ця сфера відповідає за функціонування мовних одиниць, які забезпечують реалізацію актів спілкування людей, безпосередньо співвідносячи повідомлюване з реальною дійсністю.

Щоразу у процесі мовлення завдяки різним процесам на зразок мислення, пізнання, розуміння мовець для відтворення інформації намагається створити нові пропозиції.

Саме так у синтаксисі наочно реалізується творчий аспект мови, а відтак цей рівень мовознавства зазвичай визначають як розділ граматики, що вивчає процес породження мовлення.

Наше дослідження сутності структурно-семантичної будови лягло в основу аналізу простих формально елементарних речень у прагматичному аспекті – виявлення специфіки мовленнєвої спрямованості простих елементарних речень у граматичній системі синтаксичних конструкцій.

Незаперечним є той факт, що речення як синтаксична одиниця-конструкція та його складники-компоненти, які з формально-синтаксичного погляду трактують як члени речення, є найбільш дискусійною проблемою

граматики. Зокрема складнощі торкаються складних питань будови і членування речення в мові на певному етапі її історичного розвитку.

Функціонування в лінгвістиці різних поглядів на моделі членів речення засвідчують складність мовної структури, яка утворена із елементів, що характеризуються неоднорідністю специфіки та багатофункційністю.

Теоретична база встановлення типології членів речення, уніфікація їх основних рис, поглиблення семантичних характеристик має складну історію.

Класики синтаксичної науки досить переконливо довго зауважували, що члени речення в конкретному реченні можуть бути носіями як логічних, так і лексичних значень. Натепер слушною є позиція І. Вихованця про два ряди членів речення: формально-синтаксичні члени речення, встановлювані на основі синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичні компоненти (синтаксеми) виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень.

Узагальнення поглядів вітчизняних синтаксистів на типологію членів речення призвело до виокремлення трьох основних характеристик члена речення як елемента речення: виконання однакової функції у створенні предикативного мінімуму речення; реалізація однакової функції у створенні номінативного мінімуму речення; спільність синтаксичних зв'язків і семантичних відношень з іншими членами речення.

Будь-яка характеристика типології граматичних моделей реалізується завдяки аналізу конкретного матеріалу, оскільки наявна експліцитність компонентів структури фрази подає всю необхідну інформацію для її змістового пояснення, на базі якої можна зробити висновок щодо мовних функцій синтаксичних явищ.

Оскільки актуальним для сучасної науки є багатоаспектне дослідження художніх текстів, завдяки яким через структурну різнотипність синтаксичних одиниць поповнюється певна мова, то актуальними стали розвідки суперечливих питань на матеріалах творчих доробків поетів і письменників як минулої доби, так і сучасників.

Наш аналіз формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур простого елементарного речення на матеріалі повістей «Хмари», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки» І.С.Нечуя-Левицького засвідчив, що ці синтаксичні одиниці-конструкції, незважаючи на меншу частотність у порівнянні зі складними побудовами, відіграють важливу інформаційно-уточнювальну для текстів творів роль, у той же час завдяки економії мовних засобів забезпечують сюжет швидкими, але чіткими даними.

Аналіз картотеки ілюстративного матеріалу із текстів творів І.С.Нечуя-Левицького засвідчила своєрідну частотність функціонування як головних, так і другорядних членів речення.

Ми встановили, що в аналізованих творах майже з однаковою частотністю реалізуються як головні ($\approx 50\%$), так і другорядні ($\approx 50\%$) члени речення. Варто зазначити, що певною специфікою функціонування відзначається більш детальна типологія головних та другорядних членів речення: підмет 53% (від загальної кількості проаналізованих головних членів речення), присудки – 47% ; обставини – $34,5\%$ (від загальної кількості проаналізованих другорядних членів речення), означення – 33% , додатки – $32,5\%$. Відповідна частотність встановлює авторський мовний стиль.

Функціонування простих елементарних речень загалом у текстах та зокрема їх своєрідного компонентного наповнення забезпечує автору можливість реалізувати у творах свій задум виразити емоційність та психологізм сюжету, вир почуттів героїв та антигероїв, забезпечити читача супровідними даними про обставини реальної дійсності, а головне підштовхнути до розуміння сприйняття автором подій.

На нашу думку, І.С.Нечуй-Левицький завдяки використанню другорядних членів речення з майже однаковою частотністю засвідчує рівень володіння мовою, шарм інтелекту та копітку роботу над створенням авторських паралельних структурних схем речень, які сприятимуть забезпеченню змінності та розвиток синтаксичної будови української мови.

Окрім того, функціонування цих синтаксичних побудов підкреслює стилістичне забарвлення повістей.

Будь-яку позицію синтаксичної схеми речення займають компоненти, яким властива певна семантика, що реалізується через характерні їм граматичні категорії. Завдяки семантичній сполучуваності цих одиниць втілюється загальний зміст синтаксичної одиниці, що відтворює реальну дійсність.

Функція цих елементів відтворює семантико-синтаксичний рівень, властивість якого відображати характер ситуації. Він формується знаками семантичної природи – синтаксемами, котрі є абстрактними мінімальними одиницями семантичного типу, що виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень.

За нашими даними, найуживанішим різновидом ознакового слова у текстах творів І.С.Нечуя-Левицького є предикат дії (18.1 %). Значною частотністю в реченнях відзначаються предикати стану (14 %), процесу (29.9 %) та якості (18.7 %). Рідше вживаються локативні ознакові слова (10.3 %). Периферію становлять предикати кількості (9 %). Щодо субстанційних синтаксем, то реалізація значеннєвих розрядів у структурах простого елементарного речення має свою особливість. У реченнях функціують п'ять значеннєвих типів цих елементів. Предикат завжди супроводжують суб'єктні синтаксеми (43.1%), другим за частотою вживання є об'єктний аргумент (26.7%). Регулярно функціують локативні (9.6%) та адресатні (14.6%) синтаксеми, рідше інструментальні одиниці (6%).

Наше дослідження базувалося на уніфікованому підході лінгвістів до розуміння понять власне «комунікативний акт» та його структура (діяльності мовця та слухача), елементи, що формують. Умови для реалізації акту спілкування створюють як мінімум 2 особи (адресат та адресант), спільна тема для обговорення чи повідомлення, володіння учасниками розмови певними фоновими знаннями про ситуацію.

Суттєвим для детального аналізу структури простих елементарних речень є рівень розуміння між учасниками комунікації. У такому разі виправданою буде експліцитність реалізації прагматичних інтенцій за рахунок уведення до синтаксичної будови необхідних для змісту членів речення, яким властива певна семантика.

Речення з позицій комунікативно-прагматичної спрямованості насамперед залежить від комунікативного завдання, що, впливаючи на умови реалізації мовленнєвого акту, формує структуру висловлювання, будова якого забезпечується наявністю лексико-граматичних одиниць мови. Саме мовлення як засіб спілкування в дії забезпечує безпосередній вплив на адресата та виявляє найсуттєвіші типи прагматичних функцій.

Під час нашого дослідження компонентного наповнення простих елементарних речень з позицій прагматичного аспекту виявило їхній функційний потенціал, який засвідчує ефективність використання цих синтаксичних одиниць у мовленнєвому акті. Ми встановили, що особливості комунікації, прагматики, семантики, структури цих конструкцій співвідносяться насамперед із мовною реалізацією різних психотипів людей, їхнім соціальним статусом, знанням ситуації, бажанням досягнути певного рівня інформування.

Таким чином, дослідження окреслених мовних явищ у доробку І.С.Нечуя-Левицького має важливе значення для розвитку сучасної української літературної мови, оскільки допомагає глибше зрозуміти стилістичні можливості нашої мови на історичному етапі розвитку, її особливості. Також наша розвідка засвідчила, що тексти творів класика українського письменства надзвичайно цікаві не лише за змістом, а й за формою. Із синтаксичного боку джерельна база вражає багатством і різноманітністю, паралельністю простих елементарних синтаксичних структур, не тільки компонентного наповнення, але і засобів його вираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абашина В. Питання комунікативно-прагматичного опису складного речення : аспект актуального членування. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. 344 с.
2. Алисова Т. Б. Опыт семантико-грамматической классификации простых предложений. *Вопр. языкознания*. 1970. № 2. С. 91–98.
3. Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення. *Мовознавство*. 1984. №. 5. С. 38–42.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы. М., 1976. 383 с.
5. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2-х т. Т. 1. Лексическая семантика (синонимические средства языка). М., 1995. 472 с
6. Ачилова В. П. Синтаксис і пунктуація української мови в таблицях та схемах. Сімферополь : Доля, 2006. 182 с.
7. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів : Світ, 2003. 434 с.
8. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури простого речення. *Мовознавство*. 1993. №6. С. 13–20.
9. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
10. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля дослідницької одиниці. URL : [https:// movoznavstvo. org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=340](https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=340)
11. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : [підручник]. К. : Академія, 2011. 304 с.
12. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія]. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
13. Білецький А. О. Синтаксема – інваріант синтаксичної синтаксеми. *Мовознавство*. 1971. №5. С. 224–232.

14. Білодід О. І. Вчення О. О. Потебні про розвиток структури речення. *Мовознавство*. 1977. № 2. С. 39–50.
15. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібн. для студ. філол. спеціал. вищих навч. заклад. К. : Вища шк., 2005. 279 с.
16. Богданов В. В. Структурная схема и семантика предложения. *Исследов. по сем-ке. Сем-ие аспекты синтаксиса*. Межвуз. сб. Уфа, 1985. С. 18–25.
17. Богуславський І. М. Исследования по синтаксической семантике. М. : Наука, 1985. 175 с.
18. Богушевич Д. Г. Одиниця. Функція. Рівень : До проблеми класифікації одиниць мови. М., 1985.
19. Бондаренко О. Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних мас-медіа : автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2019. 24 с.
20. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. М., 1984
21. Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 63 – 68.
22. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. К. : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 11–43.
23. Булаховський Л. А. Українська мова. Вибрані праці : В 5-ти т. К., 1977. Т. 2. 431с.
24. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения. *Избранные труды*. М. : Наука, 1975. С. 254–294.
25. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення. К. : Наукова думка, 1983. 219 с.
26. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К. : Наукова думка, 1992. 224 с.
27. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. К. : Либідь, 1993. 368 с.

- 28.Вихованець І. Р. Поняття елементарності синтаксичних одиниць *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 6. Донецьк: ДонДУ, 2000. С. 17 – 20.
- 29.Вихованець І. Р. Про одну характерологічну синтаксичну ознаку української мови. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 6. Донецьк : ДонДУ, 2000. С. 20 – 22.
- 30.Війтик О. М. Однорідні й неоднорідні означення. *Українська мова і література в школі*. 1973. №3. С. 58 – 63.
- 31.Вінтонів М. О., Сегін Л. В., Вінтонів Т. М. Синтаксис української мови: навчальний посібник. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17534/1/M_Vintoniv_L_Sehin_T_Vintoniv_IF.pdf.
- 32.Волох О. Т., Чемерис М. Т. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис. К. : Вища шк., 1989. 334 с.
- 33.Гончар Катерина, Троцюк Аїда. Комунікативно-прагматичні особливості мовленнєвих актів байдужості в сучасному англomовному дискурсі. URL : [file:///C:/Users/Korpus/Downloads/rgf,%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80+%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83,+4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korpus/Downloads/rgf,%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80+%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83,+4%20(1).pdf)
- 34.Данеш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення (на матеріалі чеської та української мов). *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 38 – 42.
- 35.Доленко М. Т., Дацюк І. І. , Кващук А. Г. Сучасна українська мова. К. : Вища школа, 1987. 346 с.
- 36.Дубова О. А. Другорядні члени речення з синкретичними означально-обставинними ознаками. *Мовознавство*. К., 1989. № 6.
- 37.Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (просте речення, еквіваленти речень). К. : Наукова думка, 1983. 288 с.
- 38.Дудик П. С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. К. : Академiя, 2005. 367 с.
- 39.Дудик С. П., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови [пiдруч. для студ. вищ. навч. закл.]. К. : ВiЦ «Академiя», 2010. 384 с.

- 40.Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К. : Наук. думка, 1982. 209 с.
- 41.Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Вид. 4-е. [підручник] для філологічних факультетів педагогічних інститутів. К. : Вища шк., 1972. 430 с.
- 42.Завальська Л. Основні принципи лінгвопрагматичного аналізу політичного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2019, № 38. Том 3. С.61 – 64.
- 43.Загнітко А. П. Граматична форма та її зміст. *Парадигматика і синтагматика граматичних структур*. К. : НМК ВО, 1992. С. 66 – 75.
- 44.Загнітко А. П. Актуальні проблеми текстової лінгвістики: закономірності внутрішньої текстової організації. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 1999. Вип. 5. С. 95 – 111.
- 45.Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису : В 3 частинах. Горлівка : ГДПІМ, 2004. Ч. 1. 228 с.
- 46.Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО»», 2011. 992 с.
- 47.Загнітко А. П. Сучасні українські синтаксичні концепції. *Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка*. Том І. Донецьк : ДНУ. URL: <http://ruthenia.info/txt/donvisn/t1/07.html>.
- 48.Заборна М. М. Просте речення. Складні випадки аналізу [навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл.]. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 126 с.
- 49.Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. К. : Вища школа, 1986. 168 с.
- 50.Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. К., 1989. 327 с.
- 51.Історія української мови : синтаксис. К. : Наукова думка, 1983. 503 с.
- 52.Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. К. : Вища школа, 1985. 127 с.

- 53.Кадомцева Л. О. Граматичні основи класифікації простих речень. *Українське мовознавство*. К., 1988. Вип. 15. С. 69 – 75.
- 54.Кадомцева Л. О. Ускладнення структури простого речення (синтаксис, семантика, функції) : автореферат дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 1992. 32 с.
- 55.Каморникова Ю. Проблема синкретизму членів речення (лінгвоісторіографічний аспект). *Наукові конференції. Серія: Філологічні науки*. 2011. URL :: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/473>
- 56.Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник. К. : Либідь, 1995. 312 с.
- 57.Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія. М. : Наука, 1988. 309 с.
- 58.Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Л. : Наука, 1972. 216 с.
- 59.Кислиця Д. Граматика української мови. Ч.ІІ: Синтаксис. Нью-Йорк : Вид-во Шкільної ради при УККА, 1990. 88 с.
- 60.Кондратенко Н. В. Лінгвопрагматичні аспекти дослідження політичної комунікації в українському мовознавстві. URL : <file:///C:/Users/Korpus/Downloads/237206-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-543518-1-10-20210713.pdf>
- 61.Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. Івано-Франківськ, 2002. 346 с.
- 62.Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. *Українська мова і література в школі*. 1980. №1. С. 27–34.
- 63.Кононенко В. І. Семантичні зв'язки в синтаксисі. *Мовознавство*. 1976. № 1. С. 13–23.
- 64.Костусяк Н. М. Синтаксичне функціонування граматичних категорій. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Вип. 26. 2012. С. 150–152.
- 65.Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. М. : Наука, 1981. 256 с.

- 66.Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для ф-тів мови і літ. пед. ін-тів. К. : Рад. школа, 1965. Ч. II. Синтаксис. 283 с.
- 67.Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. К. : Рад. школа, 1951. Т. II. Синтаксис. 408 с.
- 68.Кухарчук І. О. Функціонально-комунікативний напрям дослідження синтаксичної будови мови. 2013. Вип. 10. С.150 – 155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_39.
- 69.Куц О. В. Структурна схема речення як одиниця синтаксичної парадигми. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/15908/1/Kuts.pdf>.
- 70.Кучер А. Теоретичні засади дослідження лінгвопрагматики. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1248595.pdf>
- 71.Леута О. І. Модель речення: проблема виділення та кваліфікації. *Гуманітарні науки*. 2004. №2 (8). С. 102 – 107.
- 72.Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови. К., 1992. 170 с.
- 73.Марич С. М. Стилiстичний синтаксис української мови. К. : 1999. 382 с.
- 74.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови : Підручник / За ред. Л. І. Мацько. К. : Вища шк., 2003. 462 с.
- 75.Межов О., Костусяк Н. Комунікативно-прагматичні парадигми речень у сучасній українській мові. URL : <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/237/181>
- 76.Мелкумова Т. Стан дослідження комунікативно-прагматичних функцій мовних одиниць. URL : [file:///C:/Users/Korpus/Downloads/63-72%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korpus/Downloads/63-72%20(1).pdf)
- 77.Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наукова думка, 1966. 324 с.
- 78.Мещанинов И. И. Структура предложений. М.; Л. 1963. 104 с.
- 79.Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Вид. 2-ге, перероб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. унту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

- 80.Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 208 с.
- 81.Наливайко Ю. Ю. Синкретизм у системі членів речення : дис... канд. філол.наук : 10.02.01. Донецьк, 2007. 216 с. URL : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/242970.html>
- 82.Омельчук С. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2009. № 7. С. 2 – 9.
- 83.Островська Л. С. Катагорія атрибутивності в структурі простого українського речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
- 84.Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. К., 1986. 306 с.
- 85.Поліщук Н. П. Категоріальні ознаки тексту в комунікативно-прагматичному вимірі. URL : 111-Текст статті-199-1-10-20160410.pdf
- 86.Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. К., 1992. 197 с.
- 87.Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 40 с.
- 88.Потебня А. А. Из записок по грамматике. М. : Учпедгиз, 1958. Т. 1, 2. 440 с.
- 89.Романюк Т. М. Парадигматика простого речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 1999. 24 с.
- 90.Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148с.
- 91.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- 92.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика напрями та проблеми : [підручник]. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
- 93.Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : [підручник]. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А. 2011. 350 с.

94. Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки). К. : Наук. думка, 1975. 221 с.
95. Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць / За заг. ред. О. М. Старикової. К. : НМК ВО, 1992. 166 с.
96. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови. К., 1973. 523 с.
97. Слинько І. І. Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посібник. К. : Вища школа, 1994. 670 с.
98. Сусов І. П. Лінгвістична прагматика. Вінниця : Нова книга, 2009. 272 с.
99. Сучасна українська літературна мова : у 5 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1972. Т. 5 : Синтаксис. 515 с.
100. Сучасна українська мова : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю., Григор'єв О. М., Долман С. Є. : за ред. О. Д. Пономарева. [2. вид., перероб.]. К. : Либідь, 2001. 398 с.
101. Сучасна українська літературна мова : підручник / За ред. А. Грищенка. К. : Вища шк., 2002. 439 с.
102. Сучасна українська літературна мова : підручн. для студ. філол. спец. вищих навч. закл. / ред. М. Я. Плющ. 6-те вид., стереотип. К. : Вища школа, 2009. 430 с.
103. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. К. : Знання, 2010. 374 с.
104. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
105. Хомич В. І. Учення А. П. Грищенка про другорядні члени речення. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки (мовознавство) URL : http://irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/

[cgiirbis 64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzfn_2011_2_10.pdf](http://cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzfn_2011_2_10.pdf).

106. Шатілова О. С. Роль прагматичного чинника у виборі різновиду спонукального мовленнєвого акту. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29330/Shatilova_182-188.pdf?sequence=1
107. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание*. М., 1973. С. 458–483.
108. Шведова Н. Ю. Место семантики в описательной грамматике (синтаксис). *Грамматическое описание славянских языков*. М. : Наука, 1974.
109. Шевельов Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид. «Молоде життя», 1951. 402 с.
110. Шевченко Г. В. Комунікативно-прагматичний та граматичний аспекти мовних засобів. URL : [file:///C:/Users/Korpus/ Downloads/ 109503%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%82%D1%96-232614-1-10-20170904%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korpus/Downloads/109503%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%82%D1%96-232614-1-10-20170904%20(1).pdf)
111. Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в синтаксичній системі української літературної мови : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2014. 40 с.
112. Шулик Р. Т. Структура й семантика синтаксичних прагмем у текстах інформаційних жанрів інтерне-видань : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.
113. Шульжук К. Ф. Елементарні та неелементарні синтаксичні конструкції. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць*. Рівне : РДГУ, 2001. Вип. 9. С. 3–8.
114. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. К. : Видавничий центр «Академія». 2010. 316 с.
115. Щербачук Н. П. Семантико-синтаксична структура простого речення в діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2006. 219 с.

116. Щербачук Н. П. Особливості функціонування причинових синтаксем як ускладнювальних компонентів семантичної структури речень-реплік. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць. Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2017. Вип. 64. Ч. 2. С. 195–198.
117. Capone, A. Pragmemes (a study with reference to English and Italian). *Journal of Pragmatics*, 37, 1355-1371. 2005.
118. Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 2nd ed. Oxford: Blackwell, 1985. 240.
119. Yule, G.. *Pragmatics*. Oxford: University Press. 1996.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нечуй-Левицький І.С. Хмари. Повість. URL: <https://osvita.ua/school/literature/n/72053/list-31.html>
2. Нечуй-Левицький І.С. Микола Джеря. Повість. URL: <https://osvita.ua/school/literature/n/71947/list-9.html>
3. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я : Повісті, п'єса. Харків : Фоліо, 2005. 351 с.
4. Нечуй-Левицький І.С. Старосвітські батюшки і матушки. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2655>